

ФИЛОСОФИЯ НА НОВОТО ВРЕМЕ: ЕМПИРИЗЪМ

ПОМОЩЕН ДОКУМЕНТ КЪМ СЕМИНАРНИТЕ ЗАНЯТИЯ ЗА СТУДЕНТИ III КУРС,
СПЕЦИАЛНОСТ „ФИЛОСОФИЯ“, СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ВАЖНИ УТОЧНЕНИЯ

Бележките по-надолу са съкратен запис на вече проведени семинарни занятия. Те имат единствено образователна стойност (за бакалавърската програма в специалност „Философия“) и е безсмислено да се използват като изследователски или научен продукт.

Изказът на места не е достатъчно прецизен, а без допълнителни обяснения някои от твърденията биха били подвеждащи.

ЗАБЕЛЕЖКА ОТНОСНО ГРЕШКИТЕ

Настоящият файл е и **работен документ** – в него все още има неща, които трябва да се *коригират* (технически, граматически и правописни грешки), да се *допълнят* (смысловни пропуски) или да се *опростят* (по-сложен изказ). За по-важни пропуски, пишете на vidinsky@gmail.com.

ОБЯСНЕНИЯ И ЛЕГЕНДА

- Библиографията в края на документа се състои само от пряко цитираната литература и не е задължителна.
- В началото на всеки един семинар е посочена съответната книга и страниците, върху които е проведено занятието; например: *Упражнението е проведено върху афоризми от 1 до 40 – Панова и др. 1985, 33-43.*
- [Всички надграждащи въпроси и коментари са поставени в ъгловати скоби и са оцветени в сиво] – част от тях могат да служат и за самопроверка.
- Със знак + **ФАКУЛТАТИВНО** са отбелязани всички части, които са извън учебната програма. Въпреки че дават допълнителен и важен контекст, те спокойно могат да бъдат пропуснати.

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ НА НОВОТО ВРЕМЕ: ЕМПИРИЗЪМ	1
Помощен документ към семинарните занятия за студенти III курс, специалност „Философия“, СУ „Св. Климент Охридски“	1
Важни уточнения	1
Забележка относно грешките	1
Обяснения и легенда	1
СЪДЪРЖАНИЕ	2
I. СЕМИНАР: ФРАНСИС БЕЙКЪН (1561-1626)	8
ВЕЛИКОТО ОБНОВЯВАНЕ, ЧАСТ II - НОВ ОРГАНОН ИЛИ УКАЗАНИЯ ЗА ТЪЛКУВАНЕ НА ПРИРОДАТА (1620)	8
Цялото произведение	8
Заглавието	8
Афоризъм 1: Границите на човека	9
Афоризъм 2: Инструментите и помощните средства	9
Афоризъм 3: Знанието е сила	9
Първоначални заключения	10
Идолите	10
II. СЕМИНАР: БЕЙКЪН	11
Тълкуването на природата	11
Таблиците на Бейкън	11
Цели – Средства – Проблеми – Решения	11

1. Цели	11
2. Средствата на науката за постигане на нейните цели	12
3. Проблеми и пречки пред изпълнението на целите	12
4. Решението на Бейкън – средният път и „тълкуването на природата“	13
+ Факултативно	14
III. СЕМИНАР: ТОМАС ХОБС (1588-1679)	15
Разделяне на философията	15
ОСНОВИ НА ФИЛОСОФИЯТА. ЧАСТ I - ЗА ТЯЛОТО (1655)	15
Естественият разум и изкуственият метод	16
Философията	16
Разсъждението	16
Език, имена и два типа знаци	16
Метод	17
Контекст около понятията „анализ“ и „синтез“	17
Първоначални заключения	18
IV. СЕМИНАР: ХОБС	20
За пространството и времето	20
Унищожението	20
Пространството и времето като представи	20
Въображаемо и реално пространство	20
За тялото и акциденциите	21
За причината и действието	21
V. СЕМИНАР: ХОБС	22
ЛЕВИАТАН ИЛИ МАТЕРИЯ, ФОРМА И ВЛАСТ НА ЦЪРКОВНАТА И ГРАЖДАНСКАТА ДЪРЖАВА (1651)	22
За тялото – За човека – За гражданина	23

Две интерпретации върху Хобс	23
1. Физическата интерпретация на Хобс	23
2. Лингвистичната интерпретация на Хобс	23
Заклучения и сравнения	24
+ Факултативно	24
VI. СЕМИНАР: ДЖОН ЛОК (1632-1704)	25
Прилики с Рене Декарт	25
Контекст и важни начални бележки	25
ОПИТ ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ РАЗУМ (1689)	25
Въведение	26
Книга първа	26
Няма вродени принципи и идеи	26
Идеите и думите	26
Книга втора	27
Трите вида качества в телата	27
Качества – идеи. Проблемът с кореспонденцията между тях	28
Субстанциите съществуват ли?	28
Връзката между идеите и познанието	28
VII. СЕМИНАР: ЛОК	30
За истината изобщо	30
Безсъдържателни и обучителни твърдения	30
Самоочевидните твърдения	31
Съществени теми в „Опит върху човешкия разум“	31
+ Факултативно	31
VIII. СЕМИНАР: ЛОК	33
ДВА ТРАКТАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕТО (1689)	33
Политическата власт	33
Разделението на властите	33
Основни собствености/права	33

Трудът: преход от естествено в гражданско състояние	33
Труд, пари и имущество	34
Проблемни полета при Лок?	34
IX. СЕМИНАР: ДЖОРДЖ БЪРКЛИ (1685-1753)	35
ТРИ ДИАЛОГА МЕЖДУ ХИЛАС И ФИЛОНУС В ПРОТИВОВЕС НА СКЕПТИЦИТЕ И АТЕИСТИТЕ (1713)	35
Първи диалог	35
Теза: материална субстанция не съществува	35
Дефиниция на скептицизма	35
Сетивното и неговата ключова роля	35
Вторичните качества. Критика	36
Първичните качества. Критика	36
Втори диалог	37
Бог	37
Материя	37
X. СЕМИНАР: БЪРКЛИ	38
Трети диалог	38
Неща за себе си	38
Сетивното е реалното	38
Здравият разум	39
Обобщения и проблеми	39
+ Факултативно: проблемът за редукцията днес	39
XI. СЕМИНАР: ДЕЙВИД ХЮМ (1711-1776)	41
ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ РАЗСЪДЪК (1748)	41
Общата структура на познанието	41
I. За различните видове философия	42
II. За произхода на идеите	42
Проблемът за синьото	42
III. За асоциацията на идеите	43

XII. СЕМИНАР: ХЮМ	44
IV. Скептически съмнения относно дейността на разума	44
I част	44
II част	44
V. Скептическо разрешение на тези съмнения	44
I част	45
II част	45
VI. За идеята за необходима връзка	45
I част	45
II част	46
+ Факултативно: Вилицата на Хюм в две версии. Връзката с Кант и с логическия позитивизъм	46
I. Вилицата на Хюм. Класическа версия	46
II. Вилицата на Хюм. Пропозиционална версия	47
III. Вилицата на Хюм. Сравнение между двете версии	48
XIII. СЕМИНАР: ЖАН-ЖАК РУСО (1712-1778)	49
ЗА ОБЩЕСТВЕНИЯ ДОГОВОР, ИЛИ ПРИНЦИПИ НА ПОЛИТИЧЕСКОТО ПРАВО (1762)	49
I. Свободата	49
II. Общата воля, частната воля и волята на всички	50
III. Пропорции	50
IV. Чужденците	51
Повторение на Основните теми	51
+ Факултативно: „Беседа за произхода и основите на неравенството между хората“	51
XIV. СЕМИНАР: ДЕНИ ДИДРО (1713-1784)	52
ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ЕДИН РАЗГОВОР МЕЖДУ Д'АЛАМБЕР И ДИДРО (1769)	52
Организъм и разум	52
Зародиши и еволюция	53

+ Факултативно	53
XV. СЕМИНАР: ОБОБЩЕНИЕ И ПРЕГОВОР НА ФИЛОСОФИЯТА ПРЕЗ НОВОТО ВРЕМЕ	54
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	54

I. СЕМИНАР: ФРАНСИС БЕЙКЪН (1561-1626)¹

Кратък географски контекст (основни политически сили – карта на Европа).

Кратък биографичен контекст (Франсис Бейкън).

ВЕЛИКОТО ОБНОВЯВАНЕ, ЧАСТ II - НОВ ОРГАНОН ИЛИ УКАЗАНИЯ ЗА ТЪЛКУВАНЕ НА ПРИРОДАТА (1620)

Оригинално заглавие: *Instauratio Magna. Pars secunda operis, quae dicitur Novum Organum sive Indicia Vera de Interpretatione Naturae*, 1620. *Instauratio Magna* е недовършено произведение, чиято втора част е известният „Нов Органон“.

ЦЯЛОТО ПРОИЗВЕДЕНИЕ

Великото обновление е трябвало да се състои от следните шест части (по Бейкън 2008, 11):

1. *Разделението на науките.*
2. *Новият органон или насоки за тълкуване на природата.*
3. *Явленията във вселената или природна и експериментална история като основа на философията.*
4. *Стълбата на интелекта.*
5. *Предходниците или антиципациите на новата философия.*
6. *Новата философия или действена наука.*

ЗАГЛАВИЕТО

Заглавието на основния (и недовършен) труд на Бейкън е *Instauratio Magna* („Великото възстановяване” или „Великото обновяване”).

1. Как може да се интерпретира *Instauratio*?
 - a. Възстановяване на човешката власт над Природата. Сравни с библейския мотив: при Падението човек губи не само своята невинност, но и господството си над Природата, (вж. Васон 1857-1874, 52)
 - b. Възстановяване на научната цел: истината.
 - c. Патос към новото (с цел политически и епистемологични цели) и обновяване на всички науки (едновременно);
2. Какво означава *Instauratio* според Бейкън?

¹ Упражнението е проведено върху всички афоризми (от 1 до 124) от произведението *Нов органон*, които са публикувани в *Антологията*.

- а. **Ум - Неца:** "...ако може да се възстанови по някакъв начин напълно или поне да се доведе до по-добро състояние това общение между ума и нещата..." (Бейкн 1968, 7) [Кога умът и нещата престават да общуват? Защо е нарушена тази връзка?]
3. Каква е връзката и противопоставянето на "Нов Органон" на Бейкн с "Органон" на Аристотел?

АФОРИЗЪМ 1: ГРАНИЦИТЕ НА ЧОВЕКА

АФ1: Човек „не знае и не може да постигне повече“ (Панова и др. 1985, 33) [Проблеми за границата на епистемологичното поле]

Защо „Великото обновяване (възстановяване)“ започва с ограничение? Какви са причините и каква е функцията на това ограничение?

АФОРИЗЪМ 2: ИНСТРУМЕНТИТЕ И ПОМОЩНИТЕ СРЕДСТВА

АФ2: "резултати се постигат чрез инструменти и помощни средства" (Панова и др. 1985, 33) [Проблемът за границата (афоризъм 1) и нейното преодоляване (афоризъм 2). Каква е ролята на машината?];

1. Помощните средства – и за ума, и за ръката;
2. Изкуствеността на човека и неговата природа; Когнитивната интерпретация за „киборгите“ или за общото отношение между разума и предметите в еволюцията на човека;
3. Казусът „умножаване на инструментите“ и визионерството на Бейкн - *multiplicationem instrumentorum* (II част, афоризъм 44; Бейкн 1968, 272);
4. Помощно средство на ума ще бъде методът: понятизиране, алгоритъм...

АФОРИЗЪМ 3: ЗНАНИЕТО Е СИЛА

АФ3: "Човешкото знание и сила съвпадат" (Панова и др. 1985, 33) От слуга човек може да стане *владелец на природата*.

1. Идеята за власт и победа над природата (чрез подчинението си на нея).
2. Съотнасянето между *теоретическото* (съзерцание, причина) и *практическото* (действие, правило) – това е изключително важно за разбирането на светогледа при Бейкн.
3. Знанието като проект и система:

Lacunae & Desiderata: Бейкн не се занимава с каталогизация на *съществуващото знание*, а напротив – посочва липсите. Това е енциклопедия на пукнатините на нашето знание, които трябва да бъдат запълнени. През 1623 в *De Augmentis Scientiarum* [De Dignitate & Augmentis Scientiarum Libri IX] Бейкн завършва книгата със списък на всички области където той е забелязал пропуски и недостатъци, добавяйки свои предложения за нови научни области: [Novus Orbis Scientiarum sive Desiderata](#) (Wacon 1857-1874, I, 838-840; Wacon 1900, III, 187-189). Същото е и в III част от *Нов Органон*, озаглавена *Preparative towards a Natural and Experimental History* [*Parasceve ad Historiam Naturalem et Experimentalem*], където накрая има списък с видове „частни природни истории“ под заглавието

[Catalogus Historiarum Particularium, Secundum Capita](#) (Васон 1857-1874, I, 405-412; Васон 1900, II, 61-69). Виж [въвеждащата статия](#) на Вера Келер.

4. Знанието като кумулативно натрупване. Това означава, че то е едновременно обществено, институционално и футурологично.
5. Цялостност и системност на знанието.

ПЪРВОНАЧАЛНИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Взаимодействие между противоположностите при Бейкън – протодиаlecticеската основа на неговата система:

- Слуга и тълкувател;
- Наблюдение и разсъждение;
- Дедукция и индукция;
- Естествено и изкуствено;

Ролята на науката като: **обществено развитие на системата от знания**. Ключови понятия от новата наука: *метод; обществено явление; работа с бъдещето*.

Някои ключови твърдения, метафори и теми в Новото време като цяло:

1. Знанието е сила
2. Механиката (часовници, машини, помощни средства, инструменти)
3. Отношението човек-природа

ИДОЛИТЕ

Идолите като предразсъдъци, ограничения и идолопоклонничество (съчетание от вяра и незнание).

Системата на идолите е предшественик на *класификацията на идеологиите*.; срв. с твърдението, че човек "трябва да смята подозрително всичко онова, което най-много привлича и очарова неговия ум" (Панова и др. 1985, 41) [Следствия от афоризъм 58. Аналогия с любовта и научните предразсъдъци. Проблемът за съмнението.]

Идеята за количествена, а не качествена разлика; срв. с идеята, че "Думите имат степен на неправилност и погрешност".

Идол на рода	Idola Tribus	видова отлика	<i>вроден</i>
Идол на пещерата	Idola Specus	индивидуална отлика	<i>частично вроден</i>
Идол на пазара	Idola Fori	обществена, езикова отлика	<i>придобит</i>
Идол на театъра	Idola Theatri	традиционна, авторитетна отлика	<i>придобит</i>

II. СЕМИНАР: БЕЙКЪН²

ТЪЛКУВАНЕТО НА ПРИРОДАТА

„Указанията за *тълкуване на природата* обхващат две части по своя вид; първата, как да се изведат или извлекат аксиоми от опита; втората, как да се изведат или развият нови опити от аксиоми.“ – Бейкън 1968, 160.

1. Извличане на аксиоми от опита.
 - a. Сетива
 - b. Памет
 - c. Разум
2. Извличане на нови опити от аксиомите.

Чрез *индукция* (1) се постигат *таблицы и съпоставяния* (2), а чрез тях една *естествена и опитна история* (3). Вж. Бейкън 1968, 160.

ТАБЛИЦИТЕ НА БЕЙКЪН

1. Таблица на същността и на присъствието (Бейкън 1968, 163).
2. Таблица на отклонението или отсъствие в най-близкото (Бейкън 1968, 164).
3. Таблица на степените или таблица на сравнението (Бейкън 1968, 177).

ЦЕЛИ – СРЕДСТВА – ПРОБЛЕМИ – РЕШЕНИЯ

1. ЦЕЛИ

ЦЕЛТА НА ЧОВЕШКАТА МОЩ

Да създава и променя природата на телата; да превръща конкретни тела едно в друго в границите на възможното;

„Дейността и целта на човешката мощ се състои в това да създаде и да прибави на дадено тяло нова природа или нови природи [...] и превръщането на конкретни тела едно в друго в границите на възможното“ (Бейкън 1968, 149-150).

[SUPER datum corpus novam naturam sive novas naturas generare et superinducere, opus et intentio est humanae potentiae...; ON a given body to generate and superinduce a new nature or new natures, is the work and aim of Human Power...]

² Упражнението е проведено върху началото на II книга от *Нов органон* Бейкън 1968, 149-194; но без детайлно разглеждане на самите многобройни примери за топлото.

ЦЕЛТА НА ЧОВЕШКАТА НАУКА

Да открие формата на дадена природа;

Да открие скрития процес във всяко създаване и движение;

Да открие скрития вътрешен строеж на телата в покой;

2. СРЕДСТВАТА НА НАУКАТА ЗА ПОСТИГАНЕ НА НЕЙНИТЕ ЦЕЛИ

АКСИОМИ

Единствените средства на науката за постигане на нейните цели са *организираните истинни твърдения*, които Бейкън нарича *аксиоми*. Аксиомите при Бейкън се различават от математическото разбиране за това понятие, срв. с афоризъм 46 (I част): „При формулирането на една аксиома по-голяма сила има отрицателният случай“. [Каква всъщност е разликата между математическите аксиоми и експерименталните „Бейкънови“ аксиоми?]

Релевантни откъси от *Нов органон*: I част: афоризъм 19 (58 с.), 46 (66 с.), 103 (120 с.), 104 (121 с.); II част: афоризъм 5 (153 с.). Страниците са по изданието Бейкън 1968.

3. ПРОБЛЕМИ И ПРЕЧКИ ПРЕД ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА ЦЕЛИТЕ

А. ИДОЛИТЕ

Идолите на рода, пещерата, пазара и театъра са най-основните пречки пред постигането на целите.

Б. ИЗВЕЖДАНЕТО НА ДОКАЗАТЕЛСТВАТА (АФОРИЗЪМ 69, I ЧАСТ)

- Впечатленията на сетивата са погрешни;
- Понятията се извеждат лошо от сетивните впечатления;
- Индукцията, която просто изброява е лоша;
- Дедукцията, която нагажда средните аксиоми към общите аксиоми, е вредна;

В. ПРИРОДНИ СКЛОННОСТИ

По природа човешкият ум забелязва:

- положителните случаи
- постоянството
- еднообразието

Но не забелязва:

- отрицателни случаи

- променливостта
- разнообразието

Г. ОБОБЩЕНИЯТА И СЕТИВАТА

Афоризъм 51 (I част): „Поради собствената си природа човешкият ум се стреми към абстракции. Той погрешно счита променливите неща за постоянни.“ И афоризъм 50 (I част): „Разсъдението почти прекъсва със зрението“. [Могат ли да се „поправят“ човешките сетива?]

Релевантни откъси за „обобщенията“ от *Нов органон*: I част: афоризъм 19 (58 с.), 45 (65 с.), 51 (69 с.), 69 (84 с.), 104 (121 с.);

Релевантни откъси за „сетивата“ от *Нов органон*: I част: афоризъм 50 (68 с.), 69 (84 с.);

4. РЕШЕНИЕТО НА БЕЙКЪН – СРЕДНИЯТ ПЪТ И „ТЪЛКУВАНЕТО НА ПРИРОДАТА“

1. *Индукция* – индукцията като *постоянен процес на съотнасяне* между низшите, средните и най-общите аксиоми. Важно е да се оразличава индукцията на Бейкън от тривиалното разбиране за индуктивен метод, както и да не се смесват понятията „метод на Бейкън“ (общата му експериментална програма) и индукция.

2. *Експеримент* – сетивата трябва да съдят само за експеримента, а експериментът единствено за нещата от природата. Ролята на експеримента като рамка и посредник за общуването между ума и нещата, срв. с ролята на инструментите. Експерименталността и математическият подход - разлики и роли.

3. *Инструменти* – инструментите като помощни средства за свързването на ума и нещата. Ролята на изкуствения инструмент в овладяване на природната естественост. Критика към авторите от Античността (Бейкън 1968, 140).

4. *Среден път* – Класическата метафора за пчелите и намирането на среден път в афоризъм 95 (I част): **Мравки** (емпирици) – **Паяци** (догматици) – **Пчели** (тълкуване на природата).

Средината е качествена характеристика и в други части от системата на Бейкън: I част, афоризъм 104: „...*средните аксиоми* са истинските, сигурни и жизнени аксиоми и от тях зависи животът и благоденствието на хората.“

„ТЪЛКУВАНЕТО НА ПРИРОДАТА“ КАТО ПОСЛЕДНО ОБОБЩЕНИЕ

Съчетанието от инструментален, индуктивен, експериментален и балансиран подход е наречено от Бейкън *тълкуване на природата*. Съществена черта на това описание е, че то се доближава изключително до съвременното разбиране за учен (а не толкова до съвременното понятие за философ).

Забележка: Когато понятието „учен“ (от XIX век) замества това за „натурфилософ“, то може да се каже, че с това и *приключва философският проект* на Бейкън. Проектът се характеризира с

изключително силно обвързване между философия и експериментална наука и именно затова философията е *тълкуване на природата*.

ВАЖНИ ОТКЪСИ ОТ „НОВ ОРГАНОН“

Страниците са по изданието Бейкън 1968.

Инструменти: афоризъм 2 (55 с.), 50 (68 с.), 101 (119 с.), 125 (139 с.);

Индукция: афоризъм 14 (57 с.), 19 (58 с.), 22 (59 с.), 40 (63 с.), 69 (84 с.), 95 (115 с.), 105 (122 с.); II част от *Нов органон*: афоризъм 16 (189 с.), 52 (331 с.);

Експеримент: афоризъм 50 (68 с.), 70 (85 с.);

Среден път: Увод: (25 с.); I част: афоризъм 95 (115 с.);

Тълкуване на природата: афоризъм 1 (55 с.), 26 (60 с.), 50 (68 с.), 117 (131 с.); II част от *Нов органон*: афоризъм 10 (160 с.);

ИНТЕРПРЕТАТИВНО ПРЕДСТАВЯНЕ НА БЕЙКЪН КАТО

А. Емпирик; Б. Индуктивист; В. Експериментатор; Г. Конструктивист;

+ ФАКУЛТАТИВНО

1. Триадата **Мисъл – Слово – Дело** съпоставена с проблема между **ума и нещата** при Бейкън и ролята на практическата дейност.
2. Отношението сетива – разум, вж. I част, афоризъм 50 – „Разсъждението почти прекъсва със зрението“.
3. Записването и описанието като инструмент. Функцията на записките, срв. с Muntersbjorn 2003, 1148.
4. За разбирането на влиянието на Бейкън е важно тълкуването на Томас Кун върху *математическите и експерименталните науки през XVI-XVII век*.
5. До този момент занаятите и университетите са съдържали и езотерично знание. Промяната от езотерично учение към публично знание е съществена за периода. Именно Бейкън критикува подобни затворени структури и тяхната самопротекция; той не говори обаче за универсален достъп, а по-скоро за национален контрол – през монархическата структура.

III. СЕМИНАР: ТОМАС ХОБС (1588-1679)³

Чак на 40 години Томас Хобс се запознава с „Елементи“ на Евклид (проявява интерес към природните науки и техния метод) и чак на 50 години започва да развива собствена философия (Parkinson 2003, 237). Това става след пребиваването му в Париж. Геометрията за него става идеал за цялото демонстративно знание (Sorell 2006, 87), защото синтетичният геометричен метод е *демонстративен без да се опира на хипотетична причина*, както е в природните науки (Sorell 2006, 93-94).

РАЗДЕЛЯНЕ НА ФИЛОСОФИЯТА

Философията при Хобс се дели на:

1. Философия на **природата** (естественото)
2. Философия на **държавата** (произведеното)
 - a. **Етика** – изследване на нравите и склонностите у хората.
 - b. **Политика** – изследване на гражданските задължения.

Ето защо имаме в крайна сметка три философски дяла:

1. **За тялото: Физика.** Разглежда *естествените тела* изобщо [в произведението *De Corpore*]
2. **За човека: Етика.** Разглежда *човешкото тяло* [в произведенията *Human Nature, Leviathan I, De Homine*]
3. **За гражданина: Политика.** Разглежда *политическото тяло* [в произведенията *De corpore politico, De Cive, Leviathan II-IV*]

Физиката, етиката и политиката обхващат цялото философско познание и отразяват прехода между естествено и изкуствено. Средищната и преходна роля е тази на човека, съчетаващ естественото и изкуственото в себе си. Повече за цялостната система, вж. Hobbes 1839-1845b, I, хс; Sorell 2006, 62.

ОСНОВИ НА ФИЛОСОФИЯТА. ЧАСТ I - ЗА ТЯЛОТО (1655)

Оригинално заглавие: *Elementorum philosophiae. Sectio prima De corpore*. Това е основното произведение на Хобс, което разглежда най-фундаменталната част от философията. Другите две части на *Основи на философията* са *За човека* (II част) и *За гражданина* (III част).

³ Упражнението е проведено върху Панова и др. 1985, 53-81. Това са глави I, II и VI от Хобс 1980, 45-65, 92-111.

ЕСТЕСТВЕНИЯТ РАЗУМ И ИЗКУСТВЕНИЯТ МЕТОД

„Естественият разум е вроден на човека“ (Хобс 1980, 45). Той е общата основа, от която може да се тръгне [Отношението разум-метод - защо е необходим метод? Защо нямаме естествен метод? Какви са философските последици за понятието „човек“ от подобно разделение на естествен разум и произведен метод?]

А. Характеристика на *Homo sapiens*. Човешкото между естественото и изкуственото, срв. с Бейкън.

Б. Характеристика на историческия период. Основанието (вроден разум и метод) за историческото „започване отначало“ и игнорирането на традицията.

ФИЛОСОФИЯТА

„Философията е постигнато чрез правилно разсъждение познание на действията или явленията от техните познати причини или произвеждащи основания и, обратното, познание на възможните произвеждащи основания от познатите действия“ – Хобс 1980, 46.

Дискусия върху нересипрочното отношение „причина – следствие“. Разликата между разбирането на следствията по дадени причини и разбирането на причините по дадени следствия: появата на „възможността“. [Как би изглеждал един алтернативен ресипрочен свят – тъждество и/или пълна уникалност?]

Връзката между *абстрактното мислене, обобщенията и възможността...*

РАЗСЪЖДЕНИЕТО

„Под разсъждение обаче аз разбирам изчисляване“ (Хобс 1970, 44-45; 1980, 46). Функцията на изчислението и изчислимостта. *Влиянието на математиката*. Събирането и изваждането на понятия (по аналогия със събирането и изваждането на числа).

1. Случаят с приближаващия се човек – събирането на понятия;
2. Проблемът с отдалечаващия се познат обект – изваждането на понятия;

Как *липсата на памет и наличието на последователност* осмислят систематично примера на Хобс. За разликата между „представа“ и „памет“ и връзката с твърдението, че човек разсъждава без думи: „Ние обикновено разсъждаваме без думи“ (Хобс 1980, 47). Изключването на паметта (*дългосрочност*) и необходимостта от представи (*краткосрочност*).

Паметта *като склад и като удържане*.

- Паметта като съхранение се нарича **памет**.
- Паметта като удържане се нарича **представа**.

ЕЗИК, ИМЕНА И ДВА ТИПА ЗНАЦИ

Науката трябва да започне със създаване на научен език (Sorell 2006, 96). В някакъв смисъл цялата научна работа е работа с езика, вж. Sorell 2006, 99; Hobbes 1839-1845a, III, 35.

Дефиницията за знаците: „...сетивно възприети неща, произволно избрани от нас, за да извикаме чрез сетивното им възприемане в нашето съзнание мисли, подобни на тези, които сме искали да възобновим.“ (Хобс 1980, 54), вж. и гл. II, т. 4;

Защо философията се нуждае от знаците? „Без такова помощно средство всичко, което човекът е добил чрез умозаключението, мигновено се изплъзва и може отново да бъде добито само с нов труд“ (Хобс 1980, 54). Втората идея е тази за кумулативност: благодарение на знаците „науката може да се разрасне благополучно“ (Хобс 1980, 54).

В такъв смисъл може да се предложат два типа знаци:

- За означаване – „за другите“ – *sign* – **памет**.
- За отбелязване – „за нас“ – *mark* – **представа**.

Вж. Hobbes 1839-1845a, III, 30. Връзката с Бейкън и помощните средства.

Хобс казва за имената: „Името е произволно приложена от нас дума като знак“ (Хобс 1980, 55) и „Считам произхода на имената произволен“ (Хобс 1980, 56).

МЕТОД

Методът е *най-краткият път* за осъществяване на философията. Наука за причините „to dioti“ (защо-то, ‘the because’), за разлика от науката за „to hoti“ (какво, що, ‘the that’) – Хобс 1980, 93. Това са изрази широко разпространени в схоластиката.

Хобс поддържа традиционното гледище, че има два метода – аналитичен, синтетичен.

Аналитичен – от резултатите към причината;

Синтетичен – от причината към резултатите (Hobbes 1839-1845a, I, 312);

Двата метода заедно повтарят определението за философия (Hobbes 1839-1845a, I, 3) и „analytic method functions as a preface to synthesis“ (Sorell 2006, 93).

Важно условие за функционирането на метода е, че „Причината на цялото се състои от причината на частите“ (Хобс 1980, 94). *Забележка*: не физически части (конкретен предмет), а категориални части (общата идея за предмета), вж. Хобс 1980, 94.

Методът на геометрите: „Правилен е единствено методът на математиката и природните науки“ и според Хобс всичко дължим на геометрията – Хобс 1980, 111; Корет & Шьондорф 2001, 67.

Много съществено в случая е обвързването на анализа и синтеза с *причинността*, вж. следващата секция за контекст.

КОНТЕКСТ ОКОЛО ПОНЯТИЯТА „АНАЛИЗ“ И „СИНТЕЗ“

От съществено значение е използването на понятията „анализ“ и „синтез“ от **Пап Александрийски** (ок. 290 – ок. 350). Класическото описание на Пап в началото на VII книга от *Математически сборник* разграничава два фундаментални метода: анализ и синтез. Произведението е преведено за първи път на латински език през 1588 година от Федерико Командино.

1. **Анализът** е *ἀνάπαλιν λύσις* – обратно развързване: тръгваме от неизвестното ‘X’, което трябва да бъде доказано, и постепенно достигаме до вече истинни и установени положения (или дори до първите принципи), от които ‘X’ е зависимо. На латински понякога това понятие се дава като *resolutio* (Исак Нютон).
2. След обратното разлагане следва **синтезът**: *φύσις τάξαντες* – природен ред: тръгваме към ‘X’ чрез взаимно свързване на вече установените положения (или на първите принципи) и така постигаме конструиране на истинско доказателство. Нютон мисли това понятие през *compositio*.

Анализ	<i>ἀνάπαλιν λύσις</i>	<i>resolutio</i>	обратно развързване
Синтез	<i>φύσις τάξαντες</i>	<i>compositio</i>	природен ред

Анализът и синтезът всъщност се допълват и не са точно огледално-противоположни: ако още при анализа се достигне до противоречие, то провеждането на синтеза вече е излишно; но ако анализът е преминал успешно, то синтезът е необходимата втора, заключителна част от **цялото доказателство**, която не е тривиална.

Това разделение-обобщение на Пап има **изключително силно въздействие върху изработването, класификацията, акцентите и употребата на „метода“ (методите) през Новото време**. Следите могат да бъдат открити почти повсеместно: Виет, Ферма, Декарт, Хобс, Лайбниц, Бароу, Хюйгенс, Нютон и т.н.. От публикуването на латинския превод през 1588 година, тази тема се превръща в трафаретна (има доста преиздания на Пап).

ПЪРВОНАЧАЛНИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Ключови понятия:

- Изчисление;
- Каузалност;
- Метод;

Ключови твърдения, метафори и проблеми:

- Разсъждението е изчисление;
- Математиката, а не експериментът е основополагащ;
- Тялото е в основата на познанието;

Ключови наблюдения:

- *Философията е пълно изчисление на причинно-следствените връзки между телата посредством използване на знаци чрез аналитико-синтетичен метод.*

- Произведението е изградено на геометричен принцип. Въведени са последователно наименованията (точки), изреченията (прави), силогизма (фигури). Това са и първичните философски елементи за изследване на причинно-следствените връзки между телата.

IV. СЕМИНАР: ХОБС⁴

ЗА ПРОСТРАНСТВОТО И ВРЕМЕТО

Предмет на философията са **телата**. (Почти) всичко, което съществува е „тяло“. Ако съществува Бог, то Бог също ще е „тяло“ (Хънекс 1998, 47).

УНИЩОЖЕНИЕТО

Втора част от *De Corpore* започва с „privatione“ (Hobbes 1839-1845b, I, 81; 1839-1845a, I, 91). Светът е унищожен. Това, което остава е единствено *паметта* и *въображението* (Sorell 2006, 66). Ние не получаваме знание за субекта на мисленето, а истината за структурата и съдържанието на нашите представи В такъв смисъл времето и пространството са въображаеми - "space is the image or phantasm of a body" (Sorell 2006, 66), "Time therefore is a phantasm, but a phantasm of motion" [tempus esse phantasma motus], вж. Hobbes 1839-1845b, I, 84; 1839-1845a, I, 94-95.

- Връзката на унищожението със започването на чисто;
- Връзката на унищожението със скептицизма на Рене Декарт;

ПРОСТРАНСТВОТО И ВРЕМЕТО КАТО ПРЕДСТАВИ

„Пространството е представа за нещо съществуващо извън нас, доколкото съществува, при което ние нямаме пред вид друга акциденция на това тяло освен това, че съществува извън съзнанието на човека“ [„SPACE is the phantasm of a thing existing without the mind simply; that is to say, that phantasm, in which we consider no other accident, but only that it appears without us“]. [Коментар около аналозиите с Кант. Позицията на Хобс е идеалистична, но не е трансцендентална]

ВЪОБРАЖАЕМО И РЕАЛНО ПРОСТРАНСТВО

Може да се направи следното важно сравнение:

Въображаемо пространство (imaginary space)	Място (привидно пространство, което осигурява възприемането на движението)	<i>Акциденция на духа</i>
Реално пространство (real space)	Големина (magnitude) или протяжност (extension)	<i>Акциденция на тялото</i>

⁴ Упражнението е проведено върху Панова и др. 1985, 81-108. Това са Глави VII-IX от Хобс 1980, 112-140.

„Пространствеността на тялото е същото, както неговата големина, или това, което някои наричат реално пространство. Големината обаче не зависи от нашето съзнание, както въображаемото пространство, защото въображаемото пространство е последица от нашето въображение, а реалната големина е това, благодарение на което то съществува. Въображаемото пространство е акциденция на духа, големината е акциденция на тяло, което съществува извън съзнанието.“ – Хобс 1980, 122-123.

„Пространство, въображаемо пространство (място), реално пространство (големина или протяжност), и твърдо пространство - всички те са акциденции на тялото, различни начини, чрез които тялото се възприема и са достъпни единствено чрез акта на феноменологичен анализ“ – Herbert 1987, 717.

А. Пространството и времето са представи.

Б. „Ние мерим времето с движението, а не движението с времето“ – Хобс 1980, 115.

В. Пространството и времето се делят до безкрайност, вж. Хобс 1980, 119. [Това означава ли, че са безкрайни?]

ЗА ТЯЛОТО И АКЦИДЕНЦИИТЕ

Съществуващото. Философията се занимава само с това, което може да бъде представено – *ens imaginabile* (т.е. пространствено нещо). Има и други съществуващи (Бог, душа), но за тях философията не може да каже нищо.

ens (съществуващо) = **corpus** (тяло);

esse (същност) = **accidens** (акциденция);

Акциденция (акциденциите като модуси):

- „начинът, по който ние схващаме едно тяло“ - модус на възприемане на тялото от нас;
- „способността на едно тяло, чрез която то предизвиква представа за себе си“ - модус на въздействие на тялото върху нас;

Тук се наблюдава подобен *паралелизъм*, както при въображаемо – реално пространство.

ЗА ПРИЧИНАТА И ДЕЙСТВИЕТО

При Хобс няма нищо между необходимото и невъзможното, защото това, което е възможно, е необходимо. И случайността е просто незнание на необходимостта (необходимите причини). Има само две причини - *действаща причина* и *материална причина* [Какво става с целевата и формалната причина?]. Двете заедно образуват *цялостната причина*, която от своя страна е необходима и достатъчна.

В крайна сметка категориите на метафизиката се трансформират в категории на физиката.

V. СЕМИНАР: ХОБС⁵

ЛЕВИАТАН ИЛИ МАТЕРИЯ, ФОРМА И ВЛАСТ НА ЦЪРКОВНАТА И ГРАЖДАНСКАТА ДЪРЖАВА (1651)

Оригинално заглавие: *Leviathan; or, The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil.*

Естествено състояние	Равенство	Война на всеки срещу всеки	Свобода	Права
Обществено състояние	Равенство	Мир	Сигурност	Задължения

Основата на войната е равенството, основата на мира е самосъхранението. Причината за общественото състояние е **страхът** (от войната с всички), но основанието за изграждане на обществото е **езикът**. Проблемът е, че езикът освен употреба има и злоупотреба (Хобс 1970, 35).

Допълнителни бележки към естественото състояние:

- А. Хората са по-скоро равни и еднакви и всеки може да претендира за блага (Хобс 1970, 132).
- Б. При такова недоверие един към друг – трябва някои предварителни мерки (Хобс 1970, 133).

Допълнителни бележки към общественото състояние:

- А. „Взаимно прехвърляне на право е това, което хората наричат договор.“ (Хобс 1970, 143).
- Б. Трябва да се ограничат правата, за да се намали свободата и да се увеличи сигурността.

Някои от естествените закони в рамките на общественото състояние:

1. I-ви естествен закон – „*трябва да искаме мир и да го пазим*“ – Хобс 1970, 139.
2. II-ри естествен закон - в името на мира, човек се отказва от правата си (свободата).
3. III-ти естествен закон – „*хората трябва да изпълняват спогодбите, които са сключили*“ – Хобс 1970, 154.
4. Има още 16 закона, които са изложени в Хобс 1970, 154-172.

Ролята на Левиатан (връщане към първоначалното равенство):

- Левиатан като рационално конструирана (механистична, изкуствена) държава (Хобс 1970, 9);

⁵ Упражнението е проведено върху глави XIII, XIV, XV, XVII и XVIII от Левиатан, вж. Хобс 1970. Може да се погледне и глава XXIX.

- Левиатан като ирационално властващо чудовище (суверен) (Хобс 1970, 186);

ЗА ТЯЛОТО – ЗА ЧОВЕКА – ЗА ГРАЖДАНИНА

Философската трилогия на Хобс обхваща *прехода от естественото към изкуственото* (изкуственият човек и държавата).

Ролята на човека е **средищна** – едновременно подвластен на естественото и на общественото състояние, едновременно тяло и творец, *едновременно физически и лингвистичен, едновременно изчислим и митологичен*. Въз основа на това могат да се разграничат две интерпретации върху Хобс, като не са изключващи се:

ДВЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ВЪРХУ ХОБС

1. ФИЗИЧЕСКАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ХОБС

В основа на физическата интерпретация стоят имената на **Евклид** (Геометрия - постулати, система, изводимост, метод) и на **Галилей** (Физика - тела, движения, изчислимост) (Хобс 1980, 39, 99).

РОЛЯТА НА ГАЛИЛЕЙ

1. Аналитичен и синтетичен метод (школата в Падуа);
2. Сетивните усещания са вследствие на движения;
3. Разликата в движенията е в основата на съществуващото и познанието. Срв. с принципа на относителността на Галилей.
4. Книгата на природата е написана на езика на математиката, но основата (азбуката) е физиката; В такъв смисъл приложението на математиката върху физиката е предварително концептуализирано.

2. ЛИНГВИСТИЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ХОБС

В основа на лингвистичната интерпретация стои името на **Тукидид** (език, история, мит, речеви актове). Лингвистичният обрат може да бъде описан накратко така: вместо да отразява света, езикът конструира нашата собствена реалност. Светът е езиков. Самата реалност – особено политическата – е езиково конструирана.

РОЛЯТА НА ТУКИДИД

В предговора към превода на *История* от Тукидид (1629) Хобс обръща специално внимание на езика. „Обществата съществуват чрез посредничеството на езика и чрез речта хората разсъждават, управляват, лъжат, командват, изчисляват, лицемерят, заблуждават, оправдават, убеждават и разубеждават, обвиняват и извиняват, хвалят и порицават.“ [“It is through the medium of language that societies exist and through their speech that men reason, rule, lie, command, calculate, dissimulate, deceive, justify, persuade and dissuade, accuse and excuse, commend and condemn”.]

Ролята на езика; разглеждане на следните откъси от *Левиатан*: 33-35, 144, 148, 183-185; 51, 66, 134, 141, 142, 147, 152, 153; [Кой играе ролята на суверена по отношение на езика?]

ЗАКЛЮЧЕНИЯ И СРАВНЕНИЯ

Хобс разделя знанието и науките по следния начин:

Физика – възможности – апостериори – Бог създава принципите;

Общество – сигурни основи – априори – Ние създаваме принципите;

Хобс: „Our knowledge of matters political is more certain than our knowledge of natural phenomena, for we have made the former but not the latter“.

Физическите науки (основани на философията) се делят от своя страна на:

<i>наука за движението (и неговото предаване)</i>	априори	от причините към следствията	синтетичен метод
<i>наука за сетивния свят</i>	апостериори	от следствията към причините	аналитичен метод

+ ФАКУЛТАТИВНО

Движението като основа на философията. Страници за обсъждане *За тялото* на Томас Хобс: 39, 49, 96-97, 98, 115, 126, 139, 166-176;

- Защо противоположното на движението е друго движение, а не покой?
- Каква е функцията на тялото в покой? (Хобс 1980, 139-140)

VI. СЕМИНАР: ДЖОН ЛОК (1632-1704)⁶

ПРИЛИКИ С РЕНЕ ДЕКАРТ

- **Идея.** Ролята на понятието „идея“ по отношение на познанието. Разбира се, важно е да се припомни, че Лок отхвърля „вродените идеи“, които Декарт твърди, че съществуват.
- **Разум.** Изследването на човешкия разум и неговото мислене.
- **Механика.** Механичните обяснения в света – нещата стават единствено чрез тласък. [Но пък е изключително съществена корекцията на следния пасаж от "Опит върху човешкия разум" в полза на Нютон: от "by impulse, and nothing else" на "by impulse, the only way in which we can conceive Bodies operate in"]
- **Каква е ролята на силите?** Готфрид Лайбниц и Исак Нютон. Вж. повече във Видински 2014.

КОНТЕКСТ И ВАЖНИ НАЧАЛНИ БЕЛЕЖКИ

- Исторически бележки върху политико-икономическото състояние на Европа. Първата *териториална държава като национален пазар* – Англия.
- Връзката между Бейкън, Хобс, Лок – поява и развитие на *емпиризма*. Общия светоглед на емпиризма и мотото на Кралското общество: *Nullius in Verba* (1662).
- **Първични и вторични качества:**
 - o при Галилей (*Il Saggiatore*; 1623);
 - o при Декарт (*Размишления върху първата философия, III размишление*; 1641);
 - o при Робърт Бойл – „moods or primary affections [size, shape, motion] of bodies to distinguish them from those less simple qualities (as colours, tastes, and odours) that belong to bodies on their account“ (*Origin of Forms and Qualities according to the Corpuscular Philosophy*; 1666).
- Отношенията с Р. Бойл и медицинските занимания на Лок.
- Лок не използва термините: аналитично, синтетично, априори и (само няколко пъти) апостериори.

ОПИТ ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ РАЗУМ (1689)

Оригинално заглавие: *An Essay Concerning Human Understanding*. Преводът на *understanding* с „разум“ е дискуссионен. Сравни с новия превод на *Изследване на човешкия разсъдък* [*An Enquiry Concerning Human Understanding*, 1748] на Дейвид Хюм.

⁶ Упражнението е проведено върху целия откъс от *Опит върху човешкия разум* в Панова и др. 1985, 254-274.

ВЪВЕДЕНИЕ

„Моята цел е да разгледам произхода, сигурността и обсега на човешкото познание, както и основанията и степените на вяването, мнението и одобрението“ – Панова и др. 1985, 256. [„...my purpose, to enquire into the original, certainty, and extent of human knowledge; together with the grounds and degrees of belief, opinion, and assent...“]. Отношението и разграничението между *мнение* и *знание* [to search out the bounds between opinion and knowledge].

Разумът като обект - поставяне на разстояние, усилието при изследване на разума (Панова и др. 1985, 256).

Методът на изследване на границата между мнение и знание при Джон Лок се състои от три стъпки:

- разглеждане на идеите в душата;
- познанието за тези идеи;
- разглеждане на природата на вярата и мнението;

Дълбокомерът (line) на Джон Лок – кръгозор, периметър, аура, обсег, разстояние, хоризонт... Това е знание за нашата собствена сила. Затова първата работа е изследване на собствения ни разум (Панова и др. 1985, 258) [to take a survey of our own understandings].

Разум: граници; способности; разлики; идеи;

КНИГА ПЪРВА

НЯМА ВРОДЕНИ ПРИНЦИПИ И ИДЕИ

Вродените принципи (*koinai ennoiai*) не съществуват. Лок прави анализ на „всеобщо признатите“ (от цялото човечество) принципи:

1. **това, което е, е** [Whatsoever is, is]
2. **едно и също нещо не може (в едно и също време) да бъде и да не бъде** [It is impossible for the same thing to be and not to be]

За вродените идеи *не трябва да се употребява разума, иначе не би имало разлика между аксиоми и теореми* (Панова и др. 1985, 261).

Tabula rasa – обяснение, идеология, приложение.

ИДЕИТЕ И ДУМИТЕ

Процесът за достигане до *някои истини*:

- Единични идеи (получени чрез сетивата)
- Единични идеи (настанени в паметта)
- Даване на имена на тези идеи

- Абстрахиране
- Общи имена

Резултат от **идеи и думи**: „Така душата си набавя идеи и думи – материалите, върху които може да упражнява своята дискурсивна способност“ (Панова и др. 1985, 262).

Забележка: Лок уточнява, че общите и абстрактните идеи всъщност са по-чужди на нашето първо възприятие, така че не могат да бъдат вродени.

КНИГА ВТОРА

Идеите в нас и качествата на телата. Телата поражда идеи в нас чрез тласък (Панова и др. 1985, 265). Това се случва чрез невидимит частици [срв. с Декарт].

Идея – „всичко, което е обект за разума, когато човек мисли“ (for whatsoever is the object of the understanding when a man thinks) [срв. с Декарт].

ТРИТЕ ВИДА КАЧЕСТВА В ТЕЛАТА

Лок определя **качествата** като *сила*, която е способна да поражда идея в нашето съзнание. Разделението на качествата е детайлизирано в сравнение с предходни автори (Панова и др. 1985, 267):

Първични качества	Вторични качества	
	<i>сетивни</i>	<i>сили</i>
подобия	смятани за подобия, но не са	не са смятани за подобия и не са

Вж. Лок 1972, 773 за отношението между първични и вторични и прословутото (и картезианско) „размер, форма и движение“.

Качествата (първични и вторични) се отнасят към **простите идеи**, от които впоследствие можем да изградим **сложни идеи**.

[Някои „прости идеи“ могат да се окажат „сложни идеи“ вследствие на развиването на технологиите. Това е типичен проблем за сетивните възприятия – дали се изследва *ежедневното възприятие* или *научното възприятие*.]

[Дали вторичните качества биха „изчезнали“, ако можехме да открием първичните качества на техните най-малки частици? Вж. примерът с микроскопа.]

Темата за **научната редукция** на вторичните качества до първични. Вторичните качества са „...такива качества, които в самите обекти са в същност само сили, пораждащи различни усещания в нас чрез първичните качества на телата, т.е. чрез големината, формата, строежа и движението на техните невидими части, каквито са цветовете, звуците, вкусовете и т.н.“ – Лок 1972, 162-163; Панова и др. 1985, 265. И следното: „Вторичните качества на телата биха изчезнали, ако можехме да открием първичните качества на техните най-малки частици“ – Лок 1972, 403; Панова и др. 1985, 271.

КАЧЕСТВА – ИДЕИ. ПРОБЛЕМЪТ С КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА МЕЖДУ ТЯХ

Интересен проблем е този за скептицизма, защото от "the Mind... perceives nothing but its own Ideas", следват две неща:

1. Как разбираме, че идеите *съответстват* на качествата? Това е стандартен проблем при кореспондентните теории за истината.
2. Може дори да се заключи, че тъй като ние не възприемаме неща, а идеи, то съответно *нямаме никакво основание да твърдим, че съществуват неща*. Ян Типтън предлага следната стандартна хипотеза – въпреки тази трудност ние всъщност възприемаме *неща*: като гледаме огън ние възприемаме горещината и цвета, а това което не можем да възприемем са малките частици, които предизвикват цвета и горещината (Brown 2004, 56-74).

СУБСТАНЦИИТЕ СЪЩЕСТВУВАТ ЛИ?

А. Проблемът: От неправилното разбиране на *връзката идеи – качества*, следва, че „...не можем да си представим как тези прости идеи могат да съществуват сами по себе си [и] ние привикваме да предполагаем някакъв субстрат...“ (Панова и др. 1985, 269). Това означава, че обединяваме качествата в подложка, субстрат.

Б. Основата на субстанциалния дуализъм: Ние нямаме ясна (и проста) идея за субстанция: нито за духовната, нито за материалната субстанция (Панова и др. 1985, 269). Духовната се образува при приписване на субстрат от идеи, а материалната при приписване на субстрат от действия (Панова и др. 1985, 270).

В. Уточнение: причината за свързването обаче не е известна (Панова и др. 1985, 270);

Г. Обобщение: Всички наши идеи за различни видове субстанции са само 1. сбор от прости идеи (с предполагаем субстрат), 2. получени чрез сетивност и рефлексия и 3. са само сили.

ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ИДЕИТЕ И ПОЗНАНИЕТО

А. Нашето познание се отнася само до нашите идеи (нямаме друг обект);

Б. Между идеите има само съгласие и несъгласие:

1. Тъждество и различие [Тъждество - различие]
2. Отношение [Свободно свързване]
3. Необходима връзка [Необходимо свързване или съществуване]
4. Реално съществуване [Реално съществуване]

Допълнително разяснение към връзката между идеите

1. природна способност; сравни с двата принципа „това, което е, е“ и „едно и също нещо не може (в едно и също време) да бъде и да не бъде“;

2. възможност за съотнасяне въпреки (1);
3. необходимата връзка е „субстанциална“;
4. съществуването е насочено към отношението между идеята и обекта ѝ;

VII. СЕМИНАР: ЛОК⁷

Няма такова нещо, което да е в ума и да не е било в сетивата.

Всички наши прости идеи са адекватни.

ЗА ИСТИНАТА ИЗОБЩО

Истина „в тесен смисъл на думата значи само съединяване или разделяне на знаци според това, дали нещата, които се означават с тях, се съгласуват или не се съгласуват помежду си.“ – Лок 1972, 815.

Неща	означаване	Знаци
Съгласуване Несъгласуване		Съединяване Разделяне
Първи тип: отношения между А, В, С	<i>истинност</i>	Втори тип: отношения между А1, В1, С1

Истинността е кореспондентно отношение между два типа отношения (и не е просто означаване). Това означава, че истинността се отнася само към твърдения. Това, казва Лок, е „съставяне на изречения“; „Така че, строго погледнато, истината се свързва само с изречения или твърдения“ – Лок 1972, 815.

Твърдения	
<i>Мислени твърдения</i>	<i>Словесни твърдения</i>
Идеи	Думи
Разглеждане на идеи в съзнанието ни	Разглеждане на думи в изречението

Когато мислим за сложни идеи, „ние обикновено поставяме дума на мястото на идеята“ – Лок 1972, 817.

БЕЗСЪДЪРЖАТЕЛНИ И ОБУЧИТЕЛНИ ТВЪРДЕНИЯ

Има важно и интересно разграничение (книга IV, гл. VIII, параграф 3 и 8) между: **безсъдържателни твърдения** (trifling propositions) и **обучителни твърдения** (instructive propositions), което е донякъде сходно с разграничението между *аналитични* и *синтетични твърдения* при Кант.

Безсъдържателни твърдения	Обучителни твърдения
1. <i>Тъждества</i>	Съответствие или несъответствие между идеи
Очевидни сами по себе си (несъмнени)	Може да се научи нещо ново
В тези твърдения няма нищо поучително и не спомагат за увеличаване на знанието ни.	Тези твърдения разширяват знанието ни и могат да бъдат много полезни (Лок 1972, 870)

⁷ Упражнението е проведено върху откъси от книга IV от *Опит върху човешкия разум* и по-точно Глави V-VI (Лок 1972, 815-841) и Глава VIII (Лок 1972, 867-880).

Общоприети максими (Лок 1972, 868)	Принципи за обучение
2. <i>Дефиниции</i>	
Научаваме с тях само значения на думите (Лок 1972, 875-876)	Необходимо следствие от дадена сложна идея (Лок 1972, 876).

Изглежда, че сякаш има **увеличаване на произволността и произволните съчетания** при прехода от **неща** към **идеи** и към **език**.

САМООЧЕВИДНИТЕ ТВЪРДЕНИЯ

Какъв е статутът на самоочевидните (self-evident) твърдения при Лок?

- „Аз признавам, че всеобщото и охотно съгласие, което се изказва веднага щом бъдат чути и разбрани думите, е признак на нещо, очевидно само по себе си.“ – Лок 1972, 49.
- „...не се съмнява никога вече след това не защото то е вродено, а защото разглеждането на същността на нещата, за която се говори в това твърдение, не позволява на човека да размишлява иначе, както и когато идва ред той да размишлява за тях.“ [...but because the consideration of the nature of the things contained in those words, would not suffer him to think otherwise, how, or whensoever he is brought to reflect on them.] – Лок 1972, 51.
- Вж. също защо „душата мисли постоянно“ не е самоочевидно твърдение (Лок 1972, 126).
- Други примери и основания за *самоочевидност*: Книга IV, гл. VII. за аксиомите (максимите). „Когато това съответствие или несъответствие [между идеи] се възприема непосредствено, само по себе си, без посредничеството или помощта на други идеи, нашето познание е очевидно само по себе си.“ (Лок 1972, 842). Вж. и нататък.
- Сравни с твърдението на Кант за Лок, че още в *Опитите върху човешкия разум* има намек за подразделението на аналитични и синтетични съждения (Кант 1969, 43)

СЪЩЕСТВЕНИ ТЕМИ В „ОПИТ ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ РАЗУМ“

1. Отношението между качества и идеи.
2. Отношението между идеи и думи.
3. Разделението първични и вторични качества. Връзката с Галилей, Декарт, Бойл – Лок 1972, 773.
4. Съществува ли Бог и какво е нашето познание за него? Вж. Лок 1972, 884-885, 888.
5. Проблемът за мислещата материя и нашето знание, вж. Лок 1972, 766.
6. Разграничението между безсъдържателни и учебителни твърдения и връзката с Кант; вж. 4.VIII.3-8 (Лок 1972, 867, 870-71, 876). Каква е връзката с двойката „първообрази – правила“.
7. Темата за самоочевидността. Кои неща са самоочевидни? Вж. Лок 1972, 49, 51, 126 и по-внимателно Лок 1972, 841-842 за самоочевидността на максимите.

+ ФАКУЛТАТИВНО

„We have the Ideas of Matter and Thinking, but possibly shall never be able to know, whether any mere material Being thinks, or no; it being impossible for us, by the contemplation of our own Ideas, without revelation, to discover, whether Omnipotency has not given to some Systems of Matter fitly disposed, a

power to perceive and think, or else joined and fixed to Matter so disposed, a thinking immaterial Substance: It being, in respect of our Notions, not much more remote from our Comprehension to conceive, that GOD can, if he pleases, superadd to Matter a Faculty of Thinking, than that he should superadd to it another Substance, with a Faculty of Thinking..." – *Опит върху човешкия разум*, Книга IV, глава III, секция 6; превод Лок 1972, 766. Вж. възраженията на Лайбниц в кореспонденцията със Самюъл Кларк (Видински 2014).

Как първообразните идеи (архетипи) ни дават знание за реалния свят? Защо нещо, което е самоочевидно истинно по отношение на *идеите* е също истинно и за *нещата*, които имат съвсем различна природа? Първообразите са всъщност *правила*, чрез които ние назоваваме обектите, вж. Сісоваскі 1990. При Сісоваскі 1990 вж. също и за *априори синтетичните математически твърдения* при Лок (дистинкцията между реална и номинална същност е изключително важна в случая).

VIII. СЕМИНАР: ЛОК⁸

ДВА ТРАКТАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕТО (1689)

Оригинално заглавие: *Two Treatises of Government*.

ПОЛИТИЧЕСКАТА ВЛАСТ

Политическата власт е различна от тази на бащата, стопанина, мъжа и господаря; тя е състои в две неща:

- правото за законодателство;
- правото за сила при прилагането им;

Целта е публичното благо (Лок 1996, 197) [Връзката с разделението на властите. Дефинирането на политическото като разделено. Ролята на Аристотел.]

РАЗДЕЛЕНИЕТО НА ВЛАСТИТЕ

Разделението на властите в гражданското общество има връзка с естественото състояние. [Каква по-точно е връзката между естественото и гражданското по отношение на властите?]

Естествено състояние, две власти (Лок 1996, 283)	А. Съхранение	Б. Наказание
Гражданско общество, две власти (Лок 1996, 284, 296-308)	А. Законодателна	Б. Изпълнителна

Федеративната власт: Кратко обсъждане за разликата между изпълнителна и федеративна власт и разглеждане на *естественото състояние между държави*. [Защо „международната общност“ не е държава?]

Формите на управление е се различават само по своята законодателна власт. Това означава, че се запазва идеята за гражданско състояние във всяка една политическа власт.

ОСНОВНИ СОБСТВЕНОСТИ/ПРАВА

- живот
- свобода
- имущество

ТРУДЪТ: ПРЕХОД ОТ ЕСТЕСТВЕНО В ГРАЖДАНСКО СЪСТОЯНИЕ

⁸ Упражнението е проведено върху II трактат от Лок 1996. По-конкретно глави I-V (Лок 1996, 195-229) и VII-XI (Лок 1996, 248-295).

1. Естествената свобода не е всепозволеност (Лок 1996, 198). В естественото състояние има **разум и природа** – само така може да се съхрани човечеството (Лок 1996, 199). Предпоставката за това твърдение е, че *ние се раждаме разумни*.
2. Естественото състояние е различно от състоянието на война (срв. с Хобс).
3. Изводът е, че гражданското състояние *включва* естественото (срв. с Хобс).

ТРУД, ПАРИ И ИМУЩЕСТВО

Отношението между труда и имуществото, между труда и природата: 99 процента от продуктите на Земята са резултат от труда (Лок 1996, 223).

Човек трябва да има толкова, колкото може да използва – това обаче се отнася само до *продукти*, но не и до парите. Ролята на парите по отношение на *натрупването* и появата на капитала.

Частният труд + общото благо = имуществото като собственост.

ПРОБЛЕМНИ ПОЛЕТА ПРИ ЛОК?

Децата; Робството; Жените;

IX. СЕМИНАР: ДЖОРДЖ БЪРКЛИ (1685-1753)⁹

ТРИ ДИАЛОГА МЕЖДУ ХИЛАС И ФИЛОНУС В ПРОТИВОВЕС НА СКЕПТИЦИТЕ И АТЕИСТИТЕ (1713)

Оригинално заглавие: *Three Dialogues between Hylas and Philonous in Opposition to Sceptics and Atheists*. За меродавно се смята III издание, което излиза през 1734 г.

Цитиране: първият диалог се състои от 495 параграфа, вторият от 145, а третият от 181. Така например 12/495 означава параграф 12 от първия диалог.

ПЪРВИ ДИАЛОГ

Забележка: Филонус („обичащ ума“) защитава позицията на Бъркли, а Хилас („материалист“) е в ролята на антагониста.

ТЕЗА: МАТЕРИАЛНА СУБСТАНЦИЯ НЕ СЪЩЕСТВУВА

„Дълбоко съм убеден, че не съществува това, което философите наричат *материална субстанция*.“ (Панова и др. 1985, 314) – „That there is no such thing as what philosophers call material substance, I am seriously persuaded“ 12/495.

Основание:

- Можем да възприемаме само *идеи* (срв. с Лок).
- Няма идеи *извън духа*.

ДЕФИНИЦИЯ НА СКЕПТИЦИЗМА

Скептик – този, който се съмнява във всичко; или който отрича реалността и истинността на нещата (Панова и др. 1985, 315; оригинал – 29/495). Да се съмняваш означава несигурност, в което и да е положение (19/495, 23/495).

СЕТИВНОТО И НЕГОВАТА КЛЮЧОВА РОЛЯ

Сетивното е непосредствено (Панова и др. 1985, 316-317) – „by sensible things you mean those only which can be perceived immediately by sense“ (40/495).

⁹ Упражнението е проведено върху първите два диалога от произведението. Вж. Панова и др. 1985, 313-359; Бъркли 1992, 173-235; Панова и др. 1994, 297-344.

С това определение веднага се **изключва** идеята за материална субстанция като *нещо възприемаемо*. Съответно тя е само продукт на разума или паметта. Не само това, но **причината** на всяко възприятие е вече извън сетивните неща.

И още: „под *сетивни неща* разбирам само онези, които се възприемат от сетивата чрез усещане и че сетивата възприемат наистина само онова, което възприемат *непосредствено*, защото те не могат да правят изводи“ (Панова и др. 1985, 316) – „by sensible things I mean those only which are perceived by sense, and that in truth the senses perceive nothing which they do not perceive immediately: for they make no inferences“ (47/495).

И последно: "*осезаеми неща са само онези, които се възприемат непосредствено от сетивата*" (Панова и др. 1985, 317) – „sensible things are those only which are immediately perceived by sense“ (48/495).

Тук, в началото на произведението, се изказва и уж „очевидното“ твърдение, че: **съществуване е едно нещо, осезаемост е друго нещо** (Панова и др. 1985, 317) – „To exist is one thing, and to be perceived is another“ (57/495). Впоследствие това ще се превърне в изключително важен проблем.

ВТОРИЧНИТЕ КАЧЕСТВА. КРИТИКА

Анализ на петте сетива (разглеждане на вторичните качества при Лок):

- Топлина/Студ (Панова и др. 1985, 317-320);
- Вкус (Панова и др. 1985, 321);
- Мирис (Панова и др. 1985, 322);
- Звуци (Панова и др. 1985, 322);
 - o Хилас разграничава два типа звуци – усетим звук и действителен звук, вж. Панова и др. 1985, 323;
- Цветове (Панова и др. 1985, 324);
 - o Отново се появява мотивът за микроскопа и привидните цветове.

Накрая Хилас **се отказва от вторичните качества като критерий за съществуването на материална субстанция**.

ПЪРВИЧНИТЕ КАЧЕСТВА. КРИТИКА

„Може ли едно и също нещо да бъде по едно и също време с различни размери?“ (Панова и др. 1985, 329) (256/495). Може ли едно и също тяло да бъде „едновременно много бързо и много бавно“ (Панова и др. 1985, 330) (272/495).

- Протяжност/Фигура (Панова и др. 1985, 328);
- Движение/Покой (Панова и др. 1985);
- Плътност (Панова и др. 1985, 330);

Филонус заключава, че **няма основание за разделение на първични и вторични качества**.

Допълнение 1: „Всичко, което съществува е частно“ (Панова и др. 1985, 331) "Every thing which exists, is particular" (296/495) – затова няма движение и протяжност по принцип.

Допълнение 2: „Никаква идея не може да съществува извън духа“ (Панова и др. 1985, 343).

ВТОРИ ДИАЛОГ

Забележка: в първия диалог всичко води към скептицизъм само ако се смята, че **възприемане и съществуване са различни неща** (на това беше обърнато внимание по-нагоре).

БОГ

За Филонус нещата не зависят от това дали той лично ги наблюдава или не: „трябва да има някакъв друг дух, в който те да съществуват“ (Панова и др. 1985, 347) – „there must be some other mind wherein they exist“ (34/145). А тяхното съществуване не зависи от моето възприятие, защото аз *не съм причина на идеите, които възприемам*.

„сетивните неща съществуват реално, те по необходимост се възприемат от един безкраен дух, следователно има един безкраен дух, или бог“ (Панова и др. 1985, 348) – „sensible things do really exist: and if they really exist, they are necessarily perceived by an infinite mind: therefore there is an infinite mind, or God“ (37/145).

Допълнение: За разлика от оказионализма на Малбранш, Бъркли не смята, че има материална субстанция. Освен това изказването „виждам всички неща в бога“ (seeing all things in God) за Бъркли е абсурдно, защото идеите са пасивни и е странно как така пасивни неща биха могли да бъдат част от същността на Бога (Панова и др. 1985, 348-349).

Причината е активна, идеите – не.

Активност – Пасивност: чрез тази двойка се обяснява цялата онтична структура.

МАТЕРИЯ

Материята е бездейна, пасивна, неактивна и немислеща – как би могла тя да бъде въобще причина на нещо? (Панова и др. 1985, 351)

Към края на диалога Хилас дори вече не знае не само какво е материя, но и какво е тя да съществува (Панова и др. 1985, 356, 358). Материята е сравнена със „златна планина“ и кентавър. **Материята е сведена до нищо** (Панова и др. 1985, 356).

Х. СЕМИНАР: БЪРКЛИ¹⁰

ТРЕТИ ДИАЛОГ

НЕЩА ЗА СЕБЕ СИ

Хилас се съгласява, че „ние знаем, че нищо не знаем“ (Панова и др. 1985, 360) – всички наши мнения са еднакво безсмислени и несигурни и природата не е предназначена за размисъл (Панова и др. 1985, 359). Говори за нещата in itself, „за себе си“ (Панова и др. 1985, 359), „самите те“ (Панова и др. 1985, 360).

Интересно е, че материалната субстанция води до противоречие, доколкото в крайна сметка Хилас трябва да заключи, че не знае нищо за нея и в такъв смисъл не се знае нищо за нищо. Включително не знае и какво значи съществуване, което обезсмисля първоначалното твърдение, че материална субстанция съществува.

СЕТИВНОТО Е РЕАЛНОТО

Съществуването на сетивното нещо не може да се отдели от неговото възприемане дори мислено. Не случайно то е сетивно нещо (Панова и др. 1985, 362). „That a thing should be really perceived by my senses, and at the same time not really exist, is to me a plain contradiction; since I cannot prescind or abstract, even in thought, the existence of a sensible thing from its being perceived“ (21/181).

По такъв начин Филонус просто твърди, че истинските неща са тези, които чувства и усеща и че няма нищо като „unknown beings“. Той вярва на сетивата си (21/181). **Сетивните неща не съществуват извън съзнанието.** Но не конкретно в моето съзнание, а в „един вездесъщ и вечен дух“ (Панова и др. 1985, 362) – „omnipresent eternal Mind“ (25/181).

За да съществува нещо то не трябва да бъде просто възприемаемо (феноменализъм), а **възприето (имматериализъм)** (Панова и др. 1985, 364) – „their existence therefore consists in being perceived“ (21/181).

Като резюме може да се каже, че разликата между Бъркли и материалистите не е дали нещата наистина съществуват извън ума на този или онзи човек (по този въпрос има единодушие), но „дали имат *абсолютно* съществуване, различно от тяхното възприемане от бога и *външно* спрямо *всички* духове“ – „but whether they have an absolute existence, distinct from being perceived by God, and exterior to all minds“ (235).

¹⁰ Упражнението е проведено върху третия и последен диалог от произведението. Вж. Панова и др. 1985, 359-388; Бъркли 1992, 236-272; Панова и др. 1994, 344-373.

Извод: **нещата нямат различно съществуване от това да бъдат възприемани.**

ЗДРАВНИЯТ РАЗУМ

Ние различаваме въображението (бледо, неясно) и съня (смътен, безреден, объркан) от възприемането (ярко, ясно) (Панова и др. 1985, 364-365). Срв. с Рене Декарт.

Финалният извод: връщането към здравия разум – „bring men back to common sense“.

ОБОБЩЕНИЯ И ПРОБЛЕМИ

А. Значението на **esse est percipi**.

Б. Фундаменталната разлика между „сетивен обект“ и „обект“. [Каква е разликата между това да сравняваме един обект спрямо самите себе си (С-О) и когато сравняваме два обекта (О-О)?]

В. Какво би отговорил Бъркли: защо впечатленията на отделните сетива се различават и защо има разлики при наблюдението с микроскоп и с невъоръжено око?

Г. Първо, зная непосредствено и интуитивно думите „аз“ и „себе си“. Второ, от моето собствено съществуване стигам до извода за съществуването на Бога (Панова и др. 1985, 363). Прилики и разлики с Декарт.

Д. Хилас твърди последователно, че материалната субстанция е:

- обект (Панова и др. 1985, 317);
- субстрат и субстанция (Панова и др. 1985, 335);
- причина (Панова и др. 1985, 350);
- инструмент (Панова и др. 1985, 352);
- основание (Панова и др. 1985, 353);

Е. Тълкувателна историческа линия:

- Бъркли – редукция на материалната субстанция;
- Кант – ноуменално възстановяване;
- Хегел – разумно възстановяване (чрез ставане и взаимодействие).

+ ФАКУЛТАТИВНО: ПРОБЛЕМЪТ ЗА РЕДУКЦИЯТА ДНЕС

Разясняване на понятията за: *редукция, епифеномен, каузалност и обратна каузална връзка, теории на изникването, холизъм.*

„Б може да се редуцира до А“, т.е. А е по-основно от Б и Б зависи изцяло от А. В такъв смисъл това може да се *интерпретира* като „Б не е повече от А“.

Различни типове редукционизъм: Рене Декарт, Томас Хобс, Бенедикт Спиноза, Джордж Бъркли, Готлоб Фихте...

Допълнителни примери, които илюстрират типологични различия:

- Зигмунд Фройд, Едмунд Хусерл
- Исак Нютон, Алберт Айнщайн

Има разлика между понятията **елиминативизъм** (редуцираното не е реално съществуващо) и **редукционизъм** (редуцираното е реално, след като редуциращото е реално), но тя не винаги е ясно проведена и е въпрос и на конвенция при употребата на тези термини. Сравни с:

- Холбах (свободна воля);
- Куайн (но без разлика между елиминация и експликация), Файерабенд;
- Ърнест Нейджъл;
- Патриша Чърчленд;

Допълнителни дистинкции: диахронен или синхронен редукционизъм; *type-identity theories* и *token-identity theories*; онтологически – гносеологически (понятиен) – методологически редукционизъм; *reduction* и *supervenience*.

XI. СЕМИНАР: ДЕЙВИД ХЮМ (1711-1776)¹¹

До къде стига емпиризма и каква е ролята на Хюм? Влиянието днес.

ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ РАЗСЪДЪК (1748)

Оригинално заглавие: *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Това е директна препратка към произведението на Лок – *An Essay Concerning Human Understanding* (1689). На български в заглавията на двете произведения много често се употребява думата „разум“.

Продължение на емпирическата гносеология на Джон Лок:

- има само два начина за познание *reflection* или *sensation*;
- идеите са прости и сложни (съставни);

ОБЩАТА СТРУКТУРА НА ПОЗНАНИЕТО

Цялата структура на познанието се основава на **възприятията** (те биват прости и сложни).

Perceptions			
Impressions		Ideas	
Sensations	Reflections	Memory	Imagination

1. **Възприятията** (perceptions) се делят на:
 - a. **Впечатления.** Впечатленията (impressions) се делят на:
 - i. впечатления от **усещания** (външни);
 - ii. впечатления от **рефлексии** (вътрешни);
 - b. **Идеи.** Идеите (ideas) се делят на:
 - i. **Памет;**
 - ii. **Въображение.**

А това означава, че всички възприятия подредени по намаляваща сила и живост биха образували следния ред: **усещания, рефлексии, памет, въображение.**

От друга страна **отношенията (асоциациите) между идеите** са три вида:

- Сходство;

¹¹ Упражнението е проведено върху първите три глави (I-III), поместени в *Антологията*. Вж. Панова и др. 1985, 389-406; Панова и др. 1994, 374-392.

- Близост по времепространство;
- Причинност.

Това е продължение на гносеологията на Лайбниц (истини на разума и истини на факта): **Relations of ideas** срещу **Matters of fact**. Отношения между идеи и състояния на факти.

Примери за някои сложни идеи (на въображението): *отношения, модуси, субстанции*;

I. ЗА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ ФИЛОСОФИЯ

Човек като *действащо* същество; Житейска философия – **нрави**.

Човек като *разсъждаващо* същество; Отвлечена философия – **ум**.

Свършеният тип стои по средата между двете крайности (Панова и др. 1985, 391). „От точността винаги печели красотата, от верните разсъждения – изтънчеността на чувствата“ (Панова и др. 1985, 393) [Какво е отношението между художника и анатома?]

Човешкият разсъдък – изследване върху естеството му, характера, неговите сили и способности (Панова и др. 1985, 394). Тази география на духа е достатъчна – „очертаването на неговите отделни части и сили“ (Панова и др. 1985, 395). Географията на духа ще се занимава с *разликите*.

Примерът на Хюм: Исак Нютон е философ (заради своите разсъждения) за разлика от астрономите (които извършват просто наблюдения) – Панова и др. 1985, 396.

II. ЗА ПРОИЗХОДА НА ИДЕИТЕ

Разликата между „усещанията“ и „паметта за усещанията“ или между „усещанията“ и „предусещането чрез въображение“ е разлика в **силата**: „И най-живата мисъл отстъпва пред най-слабото усещане“ (Панова и др. 1985, 397).

Възприятията се делят на:

1. Впечатления (чуване, виждане, мразене, обичане);
2. Идеи (мисли);

Сила: впечатленията са по-силни от идеите (Панова и др. 1985, 398). По-слабото е просто копие на по-силното. **Идеите са копия на впечатленията**.

Ограниченост: има свобода на мисълта и въображението, но има и ограниченост – мисленето е само свързване, разместване, увеличаване и намаляване на **придобитото от опита** (Панова и др. 1985, 398).

Произход: всички сложни идеи се състоят от прости, които от своя страна са *следствие на впечатления*. Ако няма впечатления - няма и съответните идеи (Панова и др. 1985, 399).

Единственият проблем във философията на Хюм, според самия Хюм: **примерът с липсващия цвят**.

- [Описание на проблема](#). [Дали това е „грешка“ на Хюм? Какво е решението на проблема - анализ, последствия, контра-аргументи. Проваля ли се системата на Хюм?]

* Примерно решение: Идеята за систематичната връзка.

* Примерно решение: Каква е теорията на Хюм: *relations of ideas* или *matters of fact*?

III. ЗА АСОЦИАЦИЯТА НА ИДЕИТЕ

Няма произвол при свързването на идеите, а връзка (Панова и др. 1985, 401):

1. Сходство [Картина, *Resemblance*];
2. Близост по време и/или място [Стая в къща, *Contiguity*];
3. Причина (действие) [Пана, *Cause – Effect*].

Идеята за **единство на действието** и за целостта. Каква е функцията на различните литературни примери? Необходимата *човешка фабула*.

Чрез познанието върху третия тип асоцииране (причинността), ние „получаваме възможността за контролираме събитията и да направляваме бъдещето“ (Панова и др. 1985, 403).

Обсъждане на идеята за „човешката фабула“ и връзката с „човешката наука“. [Когнитивната наука и включването на психологическите мотиви в познанието.] Представяне на три различни нива – разсъдък, съзнание, литература.

XII. СЕМИНАР: ХЮМ¹²

IV. СКЕПТИЧЕСКИ СЪМНЕНИЯ ОТНОСНО ДЕЙНОСТТА НА РАЗУМА

I ЧАСТ

Обектите на човешкия разум са само два вида:

Отношения между идеи – при тях има интуитивна (демонстративна) сигурност. [Как се обяснява тяхната независимост от опита – „без да зависят от нещо, съществуващо някъде във вселената“ - при условие, че всички идеи са копия на опита?]

Отношения между факти – при тях противното е възможно.

Всички факти се основават на „причинността“, чиято връзка е от опита. Всички наши разсъждения върху причинно-следствената връзка произлизат директно от опита (те са отношения между факти).

Проблемът за съществуването: как установяваме, че нещо съществува? Какви са „доказателствата“? Проблемът с напълно новия обект – „Никои обект никога не се разкрива чрез качествата си, явяващи се на сетивата, било причините, които са го породили, или пък действията, които могат да произлязат от него“ (Панова и др. 1985, 408).

Действието е напълно различно от причината. Връзката между причина и следствие е (Панова и др. 1985, 409-410):

- произволна;
- предполагаема;

[Защо е така?]

II ЧАСТ

Обсъждане на трите въпроса.

Сходството между миналото и бъдещето е предразсъдък и всички причинно-следствени връзки се опират на него (Панова и др. 1985, 415). Идеята за очакването.

V. СКЕПТИЧЕСКО РАЗРЕШЕНИЕ НА ТЕЗИ СЪМНЕНИЯ

¹² Упражнението е проведено върху последните три глави от произведението; вж. Панова и др. 1985, 407-438; Панова и др. 1994, 392-425.

I ЧАСТ

При внезапно пренасяне в този свят, човек „веднага би видял една непрекъсната последователност на *обекти* и следването на едно *събития* от друго“ (Панова и др. 1985, 418). **Обаче предхождането се различава от причинността.**

Ролята на навика (привичката) и фундаменталният въпрос, който задава Хюм: „Защо от хиляда случая вадим едно заключение, което не сме в състояние да извадим от един случай, който по нищо не се отличава от останалите“ (Панова и др. 1985, 419) [За разликата между уникалното и серията. Причинността не е нито в разсъдъка, нито в единичния случай.]

Свързването като **природен инстинкт** (привично свързване, очакване) (Панова и др. 1985, 420, 426).

II ЧАСТ

Разликата между *фикция* (илюзия) и *вярване* (убеденост). Вярването е „по-ярка, по-жива, по-силна, по-здрава, по-постоянна представа за един обект, отколкото тази, която въображението е способно когато и да било да достигне само“ (Панова и др. 1985, 422).

Отново важни откъси върху сходството, близостта, каузалността; както и връзката на „вярата“ със „съществуването“ (Панова и др. 1985, 425).

„Тук следователно съществува един вид предустановена хармония между хода на природата и последователността на нашите идеи“ [Какво означава това? Връзката с Лайбниц].

VI. ЗА ИДЕЯТА ЗА НЕОБХОДИМА ВРЪЗКА

I ЧАСТ

Тази част започва (отново) с важното разделение на науките на *математически* и *морални* (Панова и др. 1985, 426). Разглеждане на техните предимства и недостатъци (Панова и др. 1985, 427).

Сила, мощ, енергия, необходима връзка – според Хюм това са най-неясните метафизически идеи (Панова и др. 1985, 427).

Впечатлението за причина:

- Във външните обекти не се съдържа идеята за необходима връзка (Панова и др. 1985, 428-429);
- В нас не се съдържа идеята за необходима връзка (Панова и др. 1985, 429); три проблематични връзки като илюстрация:
 - o Душа-тяло (тайнствена връзка);
 - o Граници на волята и силата (не сме запознати напълно със силата);
 - o Движението е опосредствано (силата е неразбираема за нас);

Всичко това може да се обобщи от **проблематичното причинно отношение Бог – свят** (Панова и др. 1985, 434).

II ЧАСТ

Двете определения за причина при Хюм – сравнение и разлики. Обобщение и припомняне на проблема с единичния случай (1) и серийното повторение (1,1,1...) (Панова и др. 1985, 436-437).

+ **ФАКУЛТАТИВНО: ВИЛИЦАТА НА ХЮМ В ДВЕ ВЕРСИИ. ВРЪЗКАТА С КАНТ И С ЛОГИЧЕСКИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ**

I. ВИЛИЦАТА НА ХЮМ. КЛАСИЧЕСКА ВЕРСИЯ

I-1. ОСНОВНО ПРОТИВОПОСТАВЯНЕ

Основното противопоставяне е между "Relations of ideas" и "Matters of fact" (Dicker 1998, 35); Това означава, че обекти на човешкия разум са:

- **факти** (противното на всеки факт е възможно);
- **идеи** (сигурни и независими от опита).

I-2. ВИЛИЦАТА РАЗГЪНАТА

Тази двудялба (наречена „вилицата на Хюм“) може да бъде по-подробно разгърната в четири твърдения (Dicker 1998, 35):

Твърдение 1 – Отношението между идеите е интуитивно и демонстративно сигурно;

Твърдение 2 – Отношението между идеите не е заявка за съществуване на каквито и да е не-абстрактни неща;

Твърдение 3 – Състоянията на нещата утвърждават съществуването на не-абстрактни неща;

Твърдение 4 – Състоянията на нещата не са интуитивно или демонстративно сигурни;

I-3. ОБЯСНЕНИЯ КЪМ РАЗГЪВАНЕТО

T1 – понятието „интуитивно“ се разбира като нещо, което е ясно само и единствено посредством *думите*; без отношение към други *неща*. „Аз мисля“ не е интуитивно сигурно според Хюм (или не е самоочевидно, вж. Dicker 1998, 37).

T2 – тук не се утвърждава съществуване.

T3 – в „състояние на нещата“ влиза не само съществуването, но и всички свързващи пропозиции, които са или закони на природата, или общи закони („всяко нещо има причина“), или са частни закони („водата кипи при 100 градуса“). Те подпомагат твърденията за съществуване и самите те предполагат (imply) съществуване (Dicker 1998, 39).

T4 – срв. с T1.

II. ВИЛИЦАТА НА ХЮМ. ПРОПОЗИЦИОНАЛНА ВЕРСИЯ

II-1. СЪВРЕМЕННА ФОРМУЛИРОВКА

Има съвременна, модернизирана версия на вилцата на Хюм (изведена в понятия на Кант), която звучи така: **Всички познаваеми пропозиции са или априорни аналитични (AA) или апостериорни синтетични (AC).**

II-2. РАЗГЪВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ФОРМУЛИРОВКА

Двата типа пропозиции (AA и AC) могат да бъдат по-подробно изяснени по следния начин:

AA. Априорни *аналитични* пропозиции:

- дефиниции;
- концептуални твърдения („не може нещо да е кръгло и квадратно“);
- логически непротиворечиви твърдения („или вали, или не вали“);

Отричането на всяко едно аналитично съждение е противоречие. Отричането на всяко едно противоречие е аналитично съждение. Всички аналитични съждения са априори (няма апостериорни аналитични съждения и това се споделя и от рационалисти, и от емпирици).

AC. Апостериорни *синтетични* пропозиции:

Рационалистите утвърждават, а емпириците отричат, че има познаваеми априорни синтетични съждения. Акцентът е върху познаваеми. Дори и да има, те са *unknowable* (Dicker 1998, 46).

II-3. ОБЯСНЕНИЯ КЪМ РАЗГЪВАНЕТО

Емпиризмът отрича, че е възможно да има съждения, които да са познаваеми само чрез мислене и да са информативни по отношение на реалността (Dicker 1998, 48).

Логическият позитивизъм (през 30-те и 40-те на XX век) довежда до крайност това и изказва твърдението, че „всички пропозиции са или априорни аналитични или апостериорни синтетични“ (т.е. изпуска се „познаваеми“), защото всяко смислено изречение е или аналитична пропозиция или пропозиция, която може да се провери емпирично (Dicker 1998, 49).

II-4. ПРОБЛЕМ НА СЪВРЕМЕННАТА ФОРМУЛИРОВКА. КРИТИКА

Един от проблемите е, че самият *verifiable criterion* не е нито от единия, нито от другия тип пропозиции (AA и AC). Освен това някои смислени за позитивистите физически твърдения се оказват безсмислени.

Критиката към *модернизираната версия на „вилицата“* е подобна на критиката към самия логически позитивизъм: **твърдението за подобно деление (AA-AC) е епистемологически самоопровержимо** (epistemologically self-refuting) (Dicker 1998, 50).

III. ВИЛИЦАТА НА ХЮМ. СРАВНЕНИЕ МЕЖДУ ДВЕТЕ ВЕРСИИ

III-1. ТЪЛКУВАНЕ НА ОСНОВНАТА РАЗЛИКА

Разликата между оригиналната формулировка на Хюм и пропозиционалното тълкуване от XX век е значителна. Докато съвременното разделение се оказва, че е *епистемологически самоопровержимо*, то оригиналната „вилница“ на Хюм *не е самоопровержима*. Тя стеснява апостериорните твърдения само до тези, които утвърждават съществуване и разширява априорните (Dicker 1998, 53).

III-2. РАЗГЪВАНЕ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА НА КАНТ

Или – ако продължим интерпретацията – и използваме езика на Кант, то Хюм всъщност твърди, че всички познаваеми твърдения са:

- a. аналитични априорни;
- b. синтетични априорни пропозиции, които не утвърждават или имплицират съществуване;
- c. синтетични апостериори пропозиции, които утвърждават, имплицират или отричат съществуване;

III-3. ИЗВОД И ОБОБЩЕНИЕ

Това означава, че:

1. Отношението между идеите (Relations of ideas) е **(a)** и **(b)**.
2. Състоянието на нещата (Matters of fact) е **(c)**.
3. Самото твърдение за съществуването на подобно разделение попада в **(b – отношение между идеи)** и следователно не е епистемологически самоопровержимо.

XIII. СЕМИНАР: ЖАН-ЖАК РУСО (1712-1778)¹³

Линията Хобс – Лок – Русо. Политическата философия и мястото на философското.

ЗА ОБЩЕСТВЕНИЯ ДОГОВОР, ИЛИ ПРИНЦИПИ НА ПОЛИТИЧЕСКОТО ПРАВО (1762)

Оригинално заглавие: *Du Contrat social ou Principes du Droit politique*.

I. СВОБОДАТА

„Човек се ражда свободен, а навсякъде е в окови“.

Общественият ред е свещен. Но не е природен и е въпрос на споразумение (конвенция). Ето някои от основните теми:

1. Първото „общество“ е *смейството*. То е единственото, което е *естествено*.
2. Правото на *силния* пък не е морално, а *физическо* право.
3. Да се продадеш в *робство* (да станеш слуга) е *нелегитимен* акт. Освен това този акт не може да се разпростира върху децата, които се раждат свободни. Същото се отнася и до взимането в робство в следствие на война и пощадяване на живота на войниците за сметка на тяхната свобода. Русо обаче твърди, че войната е отношение между държави, а не между хора. Състоянието на война не се основава на лични отношения, а на отношения на собственост. *Държавата може да притежава следователно не хора, а друга държава*.
4. Робство и право са противоречиви (едно спрямо друго) понятия (Русо 1988, 137).
5. Общата воля е ключова за обществения договор.
6. *L'homme est né libre et partout il est dans les fers*. В това изречение има много интересна възможност за двойно тълкуване, която без да е общоприета, се застъпва в поне няколко интерпретации.
 - a. Първи вариант: **минало време, традиционализъм** – *неизбежно е да се окажем в окови*, човешката еволюция е необратима, загуба на невинност, добродетели и свобода.
 - b. Втори вариант: **сегашно време, революционност** – *трябва да се борим срещу оковите*, защото човек се ражда свободен по природа.

¹³ Упражнението е проведено върху Русо 1988.

II. ОБЩАТА ВОЛЯ, ЧАСТНАТА ВОЛЯ И ВОЛЯТА НА ВСИЧКИ

Общата воля се стреми към общото благо и към равенство.

Частната воля се стреми към привилегии (Русо 1988, 145).

Общата воля (суверен) е **неделима и неотчуждаема**.

Волята на всички срещу *общата воля* (Il y a souvent bien de la différence entre la volonté de tous et la volonté générale). Споразумението между два лични интереса е в ущърб на трети, споразумението на всички лични интереси е в ущърб на всеки (147, бел.).

Общата воля е волята на всички без това, което води до ущърб.

Забележка: според Русо разликите в обществото стават по-малки когато има партии (защото вече няма отделни гласове, а организации) и съответно по-малко общи (les différences deviennent moins nombreuses et donnent un résultat moins général). И накрая когато една партия стане по-силна вече няма сбор от малки разлики (une somme de petites différences), а има една разлика (une différence unique). И така това става не обща воля, а частно мнение (*Du Contrat social*, II, 3 гл.).

Важни твърдения:

- Господарят не е суверен. Суверенитетът изразява общата воля.
- Суверенът е над закона и съдията. Затова може да помилва.
- Русо нарича всяко законово държавно управление „република“.
- Призовава свободните народи да запомнят тази максима: „Свободата може да се постигне, но не може никога да се възстанови“ (On peut acquérir la liberté, mais en ne la recouvre jamais).
- Има две неща, които са в основата на законодателството: *свобода и равенство* (Русо 1988, 162).
- Не всички народи имат възможност за (нужда от?) закони. След като се установяват обичаите и предразсъдъците пуснат корени, вече е невъзможна законодателна реформа.
- Има два начина да се измери политическото тяло (On peut mesurer un corps politique de deux manières): големина на територията и брой хора.

III. ПРОПОРЦИИ

Отношението между държавата и суверена минава през правителството (управлението).

Всички действия на Суверена са само под формата на закони (Souverain, dont tous les actes ne peuvent être que des lois) (Русо 1988, 166).

Интересно е, че Русо работи с математически понятия (пропорции и равенства) по отношение на управлението: **Суверен/Правителство = Правителство/Субекти**. Тук могат да се изведат две неща:

- *Първа забележка:* Пропорцията, за която говори Русо, е непрекъсната (proportion continue). С нея понякога се замества термина „златно сечение“ $[a/b : b/(a+b)]$. Русо казва, че дори едно нещо да се промени, се разрушава цялата пропорция. От пропорцията следва, че колкото по-голяма е една държава, толкова по-несвободна е тя.
- *Втора забележка:* Това са всъщност типове симетрии. Пропорцията може да се нарече и стабилна.

Русо се съгласява с тезата на Монтескьо, че климатът влияе на свободата. А по-нататък казва, че тялото на държавата (започва да) умира щом се роди (както и човешкото) (Русо 1988, 188).

Създаването на човека е *природно дело*, създаването на държава е *произведение на изкуството* (l'État est l'ouvrage de l'art).

IV. ЧУЖДЕНЦИТЕ

Тези, които не се включват в обществения договор, са **чужденци** сред гражданите (des étrangers parmi les Citoyens) (Русо 1988, 200).

Накрая Русо казва, че се интересува от вътрешните отношения, за външните засега няма да пише (външна политика, закон на нациите и т.н.) и заключава: *Mais tout cela forme un nouvel objet trop vaste pour ma courte vue; J'aurais dû la fixer toujours plus près de moi.*

ПОВТОРЕНИЕ НА ОСНОВНИТЕ ТЕМИ

1. Разликата между **частна воля, волята на всички и общата воля**;
2. Природните права се отчуждават, за да се получи *неотчуждаем суверен*;
3. Суверенните действия са единствено *законови действия*;
4. Влияние върху управлението оказват размерът на територията, броят на населението, нравите на хората и климата;
5. Мотивът за чужденеца и общата воля;
6. Преходът от демокрация в анархия; от аристокрация в олигархия; от монархия в деспотство – едновременно запазване на функционалността и изчезване на принципа на общата воля;
7. Връзката между образованието и Просвещението;

+ ФАКУЛТАТИВНО: „БЕСЕДА ЗА ПРОИЗХОДА И ОСНОВИТЕ НА НЕРАВЕНСТВОТО МЕЖДУ ХОРАТА“

- Два вида неравенство: естествено и политическо (Панова и др. 1985, 465);
- Не разумът, а свободата отличава човек от животно (Панова и др. 1985, 466);
- „Това е мое“ и цивилизацията (Панова и др. 1985, 468);
- Съществуване и запазване на съществуването (Панова и др. 1985, 469);
- Трите степени на неравенството (Панова и др. 1985, 472): бедни и богати; силни и слаби; господари и роби.

XIV. СЕМИНАР: ДЕНИ ДИДРО (1713-1784)¹⁴

Политически, социален и философски контекст. Дени Дидро и края на XVIII век.

ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ЕДИН РАЗГОВОР МЕЖДУ Д'АЛАМБЕР И ДИДРО (1769)

Оригинално заглавие: *La suite d'un entretien entre M. d'Alembert et M. Diderot.*

ОРГАНИЗЪМ И РАЗУМ

Между плътта и мрамора няма голяма разлика: „Мраморът се прави с плът, а плътта - с мрамор“ (Дидро 2002, 223) [On fait du marbre avec de la chair, et de la chair avec du marbre].

Забележка: Разликата е като между **жива сила** и **мъртва сила** (la force vive – la force morte; в английския превод - animate/inanimate) или като разликата между **активна чувствителност** и **пасивна чувствителност**. [Дискусия върху важното разграничение на *sensibilité inerte* и *sensibilité active*.]

„Движение съществува еднакво и в преместваното тяло, и в неподвижното“ (Дидро 2002, 223) – както активно и латентно движение. Мраморът има латентно движение и латентно усещане. Как обаче може то да стане активно (както става при хората, животните и растенията ежедневно)? Отговорът на Дидро: **с хранене**.

При всяко хранене превръщаме латентното в одушевено. Какво е храненето? Това е отстраняване на „препятствията, които пречат на активната чувствителност на храната“ (Дидро 2002, 224) [Vous levez les obstacles qui s'opposaient à la sensibilité active de l'aliment. Vous l'assimilez avec vous-même; vous en faites de la chair; vous l'animalisez; vous le rendez sensible]. Дидро илюстрира това със статуята на Фалконе (Etienne Maurice Falconet) и първо я превръща на „безжизнен прах“. Ето я самата редица на трансформацията: **статуя – прах – хумус (почва) – растение – храна – плът** (Дидро 2002, 225). Така той създава плът (душа) от мрамор [Je fais donc de la chair ou de l'âme comme dit ma fille].

А как става от мрамора не просто чувстващ (сетивен) човек, а мислещ човек?

Точно както се раждат хората. Години преди да се родят, те са просто молекули в тялото на родителите си, така че за да стане от мрамор – човек, необходими са само три механични неща: „**Яжте, смилайте, дестилирайте**“ (Дидро 2002, 226) – ядене (mangez), храносмилане (digerez), извличане (distillez) и виж *in vasi licito, et fiat homo secundum artem* (лат.).

¹⁴ Упражнението е проведено върху Дидро 2002, 223-235.

ЗАРОДИШИ И ЕВОЛЮЦИЯ

Няма „предварително съществуващи зародиши“ (Дидро 2002, 226) [germes préexistants]. Дидро дава експериментално и разумно доказателство (слон в слон в слон в слон). Кокошката или яйцето? Въпросът е грешен, защото предполага, че животните винаги „са били такива, каквито са сега“ (Дидро 2002, 227). А всъщност **видовете са преходни** и червеят някога може да стане огромно животно, както и огромното животно да стане червей (Дидро 2002, 227).

Дидро предлага един *псевдо-мисловен експеримент*: Ако изгасим и след време запалим слънцето отново, не може да сме сигурни, че ще се появят същите животни, защото само една малка промяна е достатъчна, за да се създаде **напълно нов свят** (Дидро 2002, 227) [Дискусия върху случайността и „ефекта на пеперудата“].

Човешки инструменти: в крайна сметка ние сме инструменти с чувства и памет (Дидро 2002, 229) [Nous sommes des instruments doués de sensibilité et de mémoire]. Идеята за резонанса – аналогия между струните и нервите (Дидро 2002, 228-229; вж. и Рене Декарт). И още: „Инструментът философ е чувствителен: той е едновременно музикантът и инструментът“ (Дидро 2002, 229).

Яйцето е един изключителен пример. От „безчувствена маса“ [une masse insensible] то се превръща в птица (Дидро 2002, 230-231).

Чувствителността като всеобщо свойство на материята: „Чувствителността е всеобщо свойство на материята или продукт на нейната организация“ (Дидро 2002, 231).

Диалогът завършва с **memento [homo] quia pulvis es, et in pulverem reverteris**, откъс от „Помни смъртта, [човече,] защото си прах и в прах ще се превърнеш“.

+ ФАКУЛТАТИВНО

Скептицизмът. Интересно е, че Дидро оборва идеята за скептицизма на Даламбер, по същия начин както Бъркли го прави с Хилас – скептицизмът има само ако няма позиция (т.е. сам не знаеш дали си „за“ или „против“ и двете да имат абсолютно еднаква сила) и тъй като такива случаи няма, то и Даламбер не е скептик (защото не е „Буриданово магаре“).

Делимостта и неделимостта. Формите са неделими, защото биха били унищожени в делението (Дидро 2002, 232). Директна атака срещу картезианския дуализъм.

Епигенезата, еволюцията и екологията. Разглеждане на прехода между трите понятия/идеи. Връзката с Кант, Шелинг и Хегел; проблемът за живото.

XV. СЕМИНАР: ОБОБЩЕНИЕ И ПРЕГОВОР НА ФИЛОСОФИЯТА ПРЕЗ НОВОТО ВРЕМЕ

Общ разговор върху Новото време, философията на Новото време и отделни въпроси върху конкретните автори.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Първо е дадена библиографията на латиница, а после на кирилица.

Bacon, Francis (1857-1874) – *The Works of Francis Bacon*, в 14 тома; под общата редакция на James Spedding, Robert Leslie Ellis & Douglas Denon Heath [от VIII до XIV том вкл. под името *Letters and Life of Francis Bacon, including all his Occasional Works*, под редакцията само на James Spedding]; London: Longman, 1857-1874

——— (1900) – *The Works of Francis Bacon*, в 15 тома; под общата редакция на James Spedding, Robert Leslie Ellis & Douglas Denon Heath [Това е американската версия на Спеддинг, без „Живот и писма“]; Boston: Houghton, Mifflin and Company, 1900

Brown, Stuart, ред. (2004) – *British Philosophy and the Age of Enlightenment*; поредица „Routledge History of Philosophy“, под общата редакция на G. H. R. Parkinson & S. G. Shanker, 10 тома, том V; London/New York: Routledge, xl-336 с.

Cicovacki, Predrag (1990) – Locke on Mathematical Knowledge; – *Journal of the History of Philosophy*, том 28, номер 4, октомври 1990, с. 511-524

Dicker, Georges (1998) – *Hume's Epistemology and Metaphysics. An Introduction*; London/New York: Routledge, xii-216 с.

Herbert, Gary B. (1987) – Hobbes's Phenomenology of Space; – *Journal of the History of Ideas*, том 48, номер 4, октомври-декември 1987, с. 709-717

Hobbes, Thomas (1839-1845a) – *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury; Now First Collected and Edited by Sir William Molesworth*, в 11 тома; под общата редакция на Sir William Molesworth; London: John Bohn, 1839-1845a

——— (1839-1845b) – *Thomae Hobbes Malmesburiensis Opera Philosophica Quae Latine Scripsit Omnia in Unum Corpus Nunc Primum Collecta*, в 5 тома; под общата редакция на Sir William Molesworth; London: Joannem Bohn, 1839-1845b

Muntersbjorn, Madeline M. (2003) – Francis Bacon's Philosophy of Science: *Machina intellectus and Forma indita*; – *Philosophy of Science*, том 70, номер 5, декември 2003, с. 1137-1148

- Parkinson, G. H. R., ред. (2003) – *The Renaissance and 17th Century Rationalism*; поредица „Routledge History of Philosophy“ [препечатано от: I изд. - 1993]; London: Routledge, 480 с.
- Sorell, Tom, ред. (2006) – *The Cambridge Companion to Hobbes*; поредица „Cambridge Companions“; Cambridge: Cambridge University Press, 398 с.
- Бейкън, Френсис (1968) – *Нов органон*, превод д-р М. Ст. Марков, поредица „Философско наследство“; София: Наука и изкуство, 375 с.
- (2008) – *Новата Атлантида*, превод Светослав Малинов, поредица „Политическа класика“, под общата редакция на Светослав Малинов, Румяна Коларова & Димитър Иванов; София: Ciela, 99 с.
- Бъркли, Джордж (1992) – *Философски произведения*, в 2 тома, том I, превод Стефан Кулев; София: Шамбала, 368 с.
- Видински, Васил, ред. (2014) – *Philosophia Naturalis. Първа част. Време, пространство, тяло и движение в началото на Новото време*, превод Димитър Божков, Огнян Касабов, Сергей Стефанов, Христо Хр. Годоров & Велислава Годорова; София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 285 с.
- Дидро, Дени (2002) – *Философски съчинения*, превод Светослава Светославова; София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 291 с.
- Кант, Имануел (1969) – *Пролегомени към всяка една бъдеща метафизика, която ще може да се представи като наука*, превод Валентина Топузова, поредица „Философско наследство“; София: Наука и изкуство, 276 с.
- Корет, Емерих & Харалд Шьондорф (2001) – *Философия на XVII и XVIII век (Основен курс по философия в 5 тома, том III)*, превод Жана Ценова; София: ЛИК, 211 с.
- Лок, Джон (1972) – *Опит върху човешкия разум*, превод Руси Русев, поредица „Философско наследство“; София: Наука и изкуство, 1070 с.
- (1996) – *Два трактата за управлението*, превод Светослав Малинов, поредица „Политея“; София: ГАЛ-ИКО, 397 с.
- Панова, Елена, Генчо Дончев & Иван С. Стефанов, ред. (1985) – *Антология Европейска философия XVII-XIX век. Учебно помагало*, 2 тома, том I, II преработено изд.; София: Наука и изкуство, 654 с.
- Панова, Елена, Иван С. Стефанов, Сълза Петканова & Людмила Генова, ред. (1994) – *Европейска философия XVIII-XIX век. Антология*, 2 тома, том I, III преработено изд.; София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 601 с.
- Русо, Жан-Жак (1988) – *За общественния договор, или принципи на политическото право*, превод Донка Меламед; – *Избрани съчинения*, в 2 тома, том I; София: Наука и изкуство, с. 77-218
- Хобс, Томас (1970) – *Левитан*, превод Руси Русев, поредица „Философско наследство“; София: Наука и изкуство, 845 с.
- (1980) – *Основи на философията, част I - За тялото*, превод Марко Марков, поредица „Философско наследство“; София: Наука и изкуство, 244 с.

Васил Видински – Философия на Новото време: Емпиризъм

Хънекс, Милтън Д. (1998) – *Хронологични и тематични диаграми на философските системи*,
превод Мария Димитрова & Александър Гънгов; София: Нов човек, [24 диаграми] 56 с.